

ATUN KALIBOTAN Our World

Prepared By
Kermit Titrud

Summer Institute of Linguistics-Philippines, Inc.
Translators 1981 **Publishers**

Published
in cooperation with
Bureau of Elementary Education
Institute of National Language
Ministry of Education and Culture
Manila, Philippines

Additional copies of this publication
may be obtained from:
TCP
P.O. Box 423
Greenhills, Metro Manila

Caluyanun Atlas
65.2-480-3.4C 65.150P-805030B

Printed in the Philippines

PAUNANG SALITA

Ang isang katangiang masasabi tungkol sa Pilipinas ay ang pagkakaroon nito ng iba't ibang pangkat etniko na nag-aangkin ng kani-kanilang wikang katutubo. Gayon man, ito'y hindi naging balakid sa pag-unlad ng bansa, bagkus nagpatibay pa nga sa pagbubuklod at pagkakaisa ng mga mamamayan tungo sa pagkakaroon ng isang diwang panlahat.

Ang aklat na ito ay isa sa serye ng ganitong uri ng mga babasahing inihahanda para sa higit na ikalililang ng mga kaalaman, kakayahan, kasanayan, pagpapahalaga at pagmamahal sa sariling wika ng mga mag-aaral.

Sinikap na malakipan ang aklat ng mga paksang inaaakalang magdudulot ng malaki at makabuluhang kapakinabangan sa mga gagamit nito. Sa paghahanda ng mga ito'y isinaalang-alang ang mga pangkalahatang layunin ng bansa. Isinaalang-alang din ang mga pangkasalukuyang pangangailangan ng mga mag-aaral sa pagpapalawak at pagpapayaman ng kanilang talasalitaan, paglinang ng kakayahang gumamit ng wikang gamitin at wastong pagsulat nito. May inilakip ding mga pagsasanay na inaakalang makatutulong sa mabisang pag-aaral ng wika. Matitiyak na ganap na nilang natutuhan at nauunawaan ang wika kung ito'y buong katalinuhan na nilang natatalakay sa klase at naiuugnay o nagagamit sa tunay na buhay.

Buong pagmamalaking inihahandog ng Ministri ng Edukasyon at Kultura ang aklat na ito taglay ang matapat na hangarin at mithiing lalo pang mapataas ang uri ng edukasyon para sa di marunong bumasa at sumulat sa pamamagitan ng pag-aaral ng kinagisnang wika. At inaasahan din sa gayon ang madaling pagkatuto ng wikang pambansa.

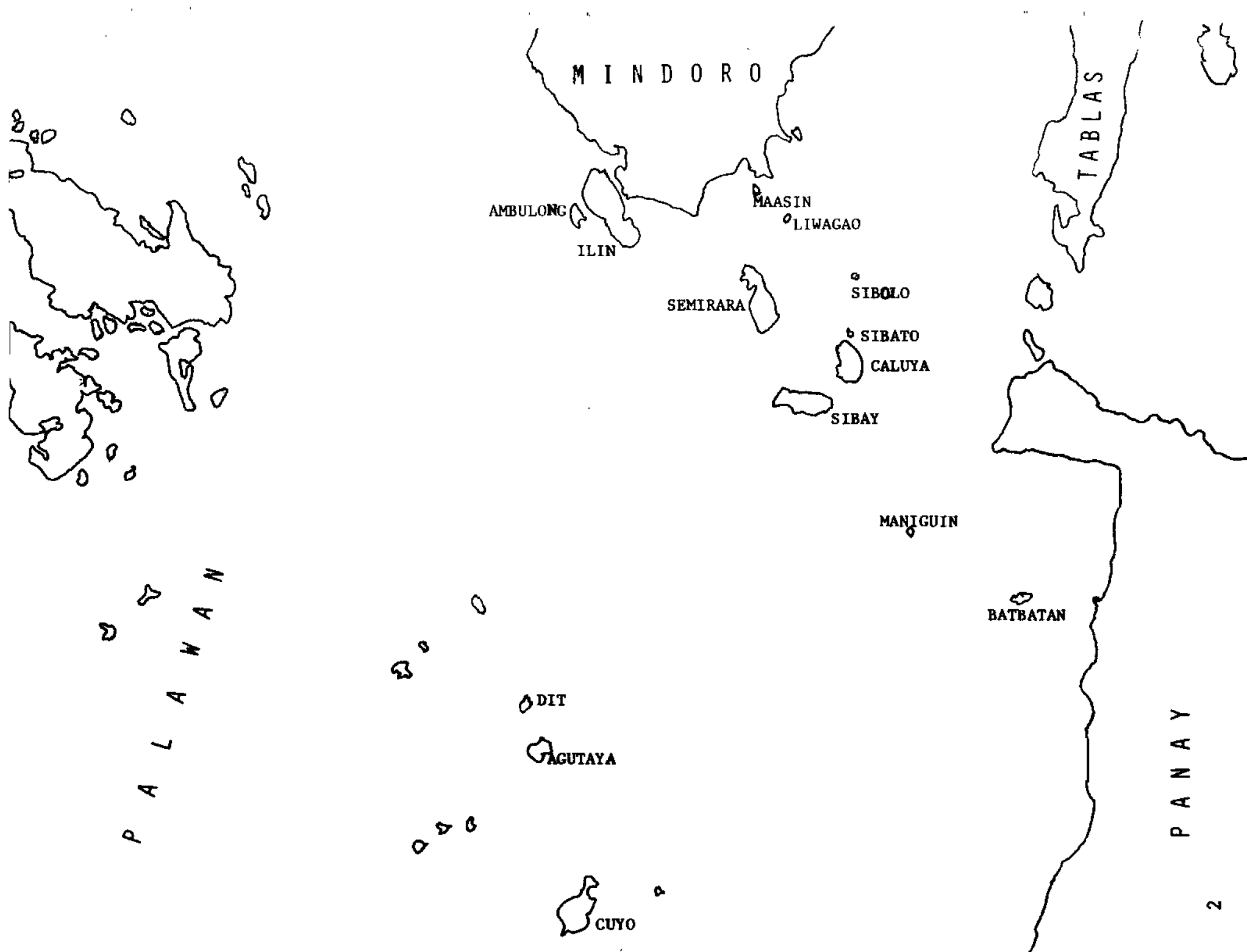
Onofre D. Corpuz
Ministro ng Edukasyon at Kultura

PREFACE

Atun Kalibotan, a simple atlas, has been designed for Visayan speakers who live in the Western Visayas on the many islands between Mindoro and Panay.

Pabling Ysug, a resident of Caluya, Antique, worked together with Kermit Titrud, a member of the Summer Institute of Linguistics, in compiling this book. Most of the information was translated from a similar book done by the Elkins family who are working among the Western Bukidnon Manobo people of Mindanao. Also assisting to make this book possible were Joe dela Cruz, Debrah Titrud, Edwin Rivas and Dalmacio dela Cruz.

The Summer Institute of Linguistics is happy to present this publication as a part of its program of providing vernacular reading materials. We offer this atlas with the hope that it will help to promote and enhance the reader's understanding of the world in which we live.

MINDORO

TABLAS

AMBULONG

MAASIN

LIWAGAO

ILIN

SEMIRARA

SIBOLO

SIBATO

CALUYA

SIBAY

MANIGUIN

BATBATAN

PALAWAN

DIT

AGUTAYA

CUYO

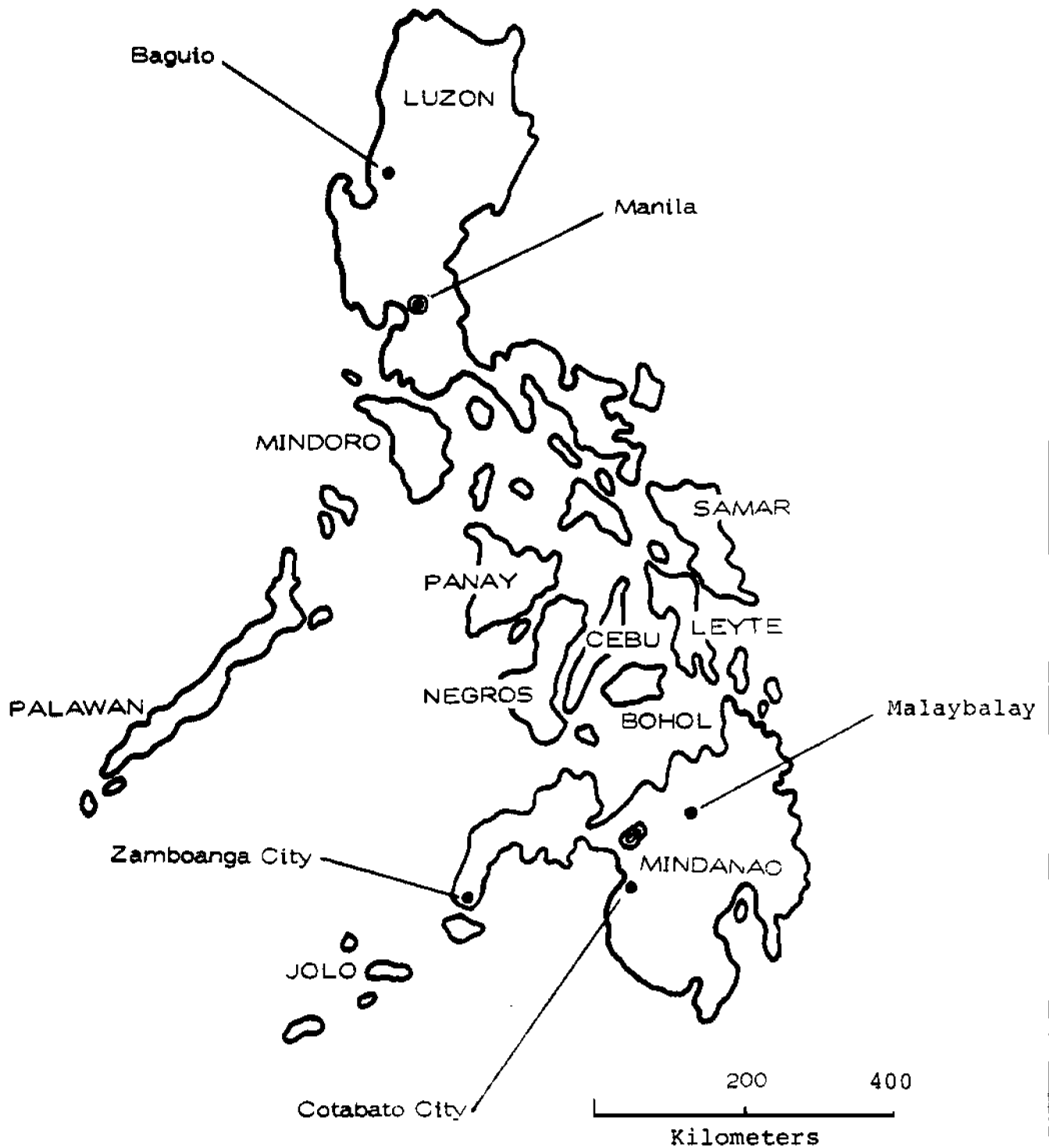
PANAY

Sa mapa nga dia, digi ta makikita ang mga isla nga sakup ang monisipio ang Caluya. Kag ang mga isla nga dia ay ang Sibay, Caluya, Sibato, Sibolo, Liwagao kag Semirara. Sa Semirara makikita ang doro gid nga diposito nga karbon. Ang Caluya maman ang pinakabanwa ay doto ang monisipio. Dia nga mga logar malinung. Anang mga ambal ang mga tao digi sa Caluya ay Caluyanun. Ang Caluyanun nga ambal nagaambit-ambit sa Cuyonon ay kadoroan sa mga naona nga mga tao digi alin sa Cuyo.

Loas pa sa mga isla nga dia, may mga logar pa ra sa palibot nga andang mga ambal nagapario-pario gid sa Caluyanun. Ang masonod nga mga logar nga midio Caluyanun gid ay Ilin (Iling), Ambulong, Tadlok, Sibalat, Banban, Alibog kag Maasin. Kag ang mga logar nga dia ay sakup ang Mindoro. Ang Batbatan kag Maniguin (Maningning) nga sakup ang Colasi, Antique andang ambal pario ra Caluyanun.

Ang mga logar nga ginpangalinan ang mga naona nga mga tao digi sa mga isla nga dia ay ang Panay kag Palawan. Piro ang kadoroan gid tana ay alin sa Cuyo. Maman dan nga ang Caluyanun nagaambit-ambit sa Cuyonon.

PHILIPPINES

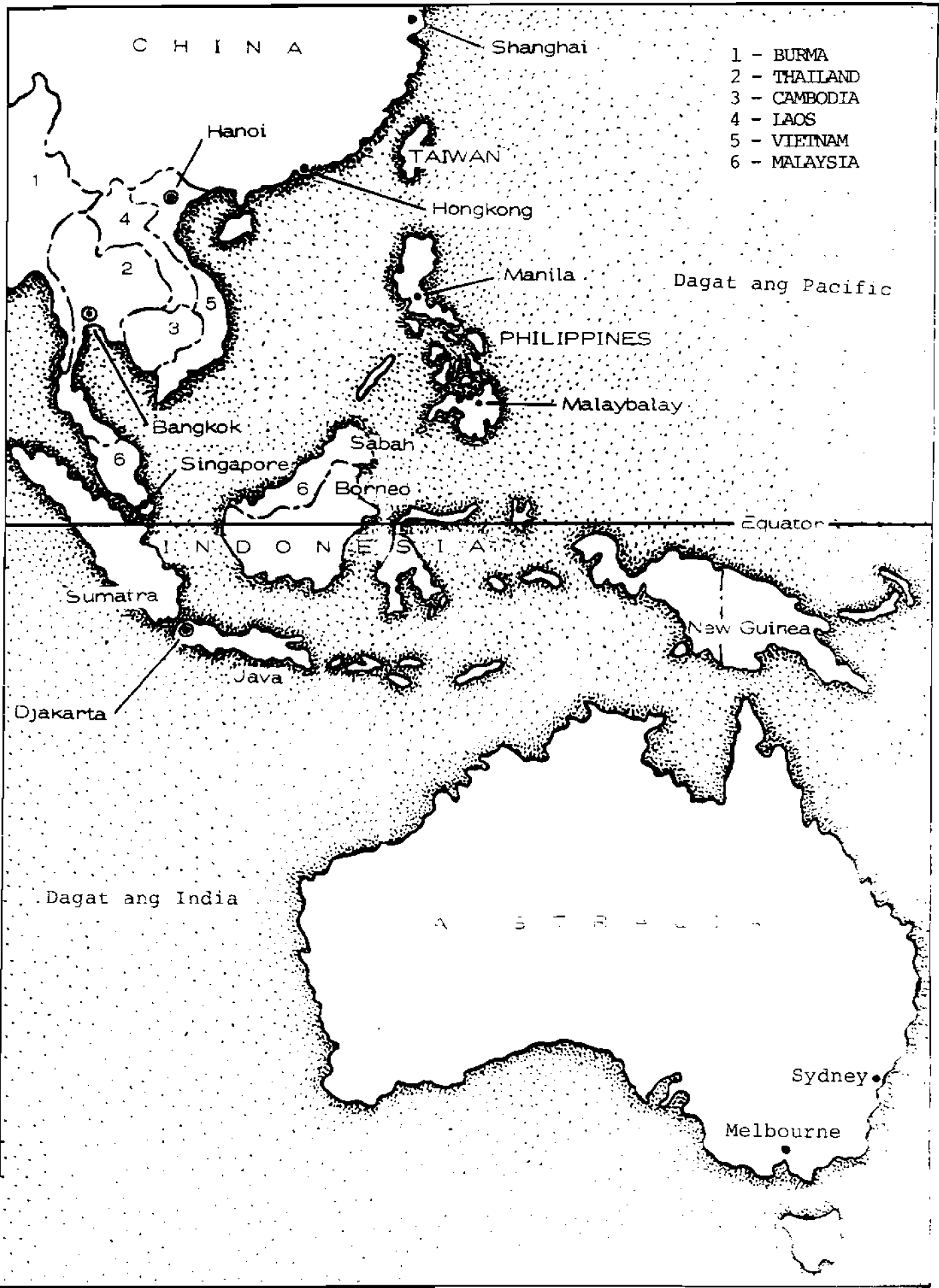

Maman dia anang mapa atun Nasyon nga Pilipinas. Digi sa Pilipinas may pito ka libo nga mga isla. Ang mabaul gid ay ang Lozon kag Mindanao. Ang mga isla sa ulut ang Lozon kag Mindanao maman ang ginatawag nga Visayas. Digi nagaoroli ang mga tao nga andang mga ambal Visaya.

Ang isla tana nga malabug nga nabulag sa iba nga mga isla maman ang ginatawag nga Palawan. Digi sa logar nga dia makikita ta ang sari-sari nga mga kaoy, mga tanum kag mga sapat nga ara sa ibang mga isla ang Pilipinas.

Ang mga Tagalog ay doto kampi nagaralin sa anang marapit ang Manila. Kag ang mga Ilocano tana doto nagaralin sa mga logar nga marapit sa siudad ang Bagoio.

Sigoro mga sobra sanggatos ka mga ambal atun ginagamit digi sa Pilipinas. Piro bisan sari-sari atun mga ambal, parario kita pa ra gid nga Pilipino.

Digi sa mapa nga dia makikita ta ra ang mga banwa kag nasyon nga marapit digi kanatun sa Pilipinas. Ang pinakamarapit gid nga isla digi sa Pilipinas ay ang Borneo. Ang Borneo nga dia naparti sa darwa ka nasyon; ang sangka parti sa Malaysia, kag ang sangka parti ay sa Indonesia.

Ang Indonesia mabaul nga nasyon kag doro ra andang mga ambal doto. Piro ang ambal gid nga andang ginagamit sa bilog nga Indonesia ginatawag nga Bahasa Indonesia. Anang itsora ang mga taga-Indonesia midyo pario ra sa mga Pilipino.

Ang pinakamabaul nga logar nga atun makikita sa mapa nga dia ay ang Australia. Piro bisan mabaul nga logar dia, kadoroan sa mga tao nagaoroli sa marapit ang baybay ay sa tunga masyado kainit. Indi poidi nga magpangoma doto. Ang naona gid nga mga tao doto ay ang mga tao nga ginatawag nga Aborigin, anang gostong ambalun, tomanduk.

Ang mga Aborigin nga nagaoroli sa tunga ang Australia poirti magpangita andang pagkaun bisan masyado kainit dia nga logar. Piro dadi kadoroan sa mga tao nga nagaoroli sa Australia mga tao nga nagaralin sa England kag Europe ang ona pa gid. Nagalin sanda sa England kag Europe kag nagsaraylo sa Australia. Dia sanda naging mga pomoloyo doto. Andang ambal nga ginagamit sa Australia Inglis.

Ang isla nga marapit sa Australia ay New Guinea. Ang sa kasalupan kampi sakup ang Indonesia, piro ang sa mororan kampi ay indipindinti tana nga nasyon (ara nagapasakup sa iba). Ang iba pa nga mga nasyon nga marapit digi kanatun ay ang Malaysia, Singapore, Taiwan, China, Vietnam, Laos, Cambodia, Thailand kag Burma. Ang mga komonista nga nasyon ay ang China, Vietnam, Laos, kag Cambodia. Ang mga nasyon tana nga bukun komonista ay ang Malaysia, Thailand, Burma, Indonesia kag Singapore.

1 - ISRAEL	15 - CZECHOSLOVAKIA	26 - SOMALIA
2 - JORDAN	16 - WEST GERMANY	27 - ETHIOPIA
3 - SYRIA	17 - EAST GERMANY	28 - CENTRAL AFRICAN REPUBLIC
4 - IRAQ	18 - POLAND	29 - CAMEROON
5 - YEMEN	19 - ENGLAND	30 - NIGERIA
6 - ITALY	20 - IRELAND	31 - GHANA
7 - GREECE	21 - NORWAY	32 - IVORY COAST
8 - SWITZERLAND	22 - SWEDEN	33 - GUINEA
9 - AUSTRIA	23 - FINLAND	34 - MAURITANIA
10 - PAKISTAN	24 - AFGHANISTAN	35 - MOROCCO
11 - YUGOSLAVIA	25 - OMAN	36 - TUNISIA
12 - BULGARIA		37 - PORTUGAL
13 - ROMANIA		
14 - HUNGARY		

Ang mapa nga ginasonodan ang panid nga dia ay ang mga logar ang Asia, Europe kag ang sangka parti ang Africa. Digi dorong mga nasyon, mga siudad, kag sari-sari nga klasi nga mga tao ang nagaoroli. Ang pinakamabaul gid nga nasyon nga makikita ta digi ay ang Russia. Ang isara pa nga tawag sa nasyon nga dia ay Soviet Union. Ang China mabaul da nga nasyon. Maman dia ang nasyon nga ginaolian ang dorong gid nga mga tao, mga sangka billion. Kag ang sangka nasyon pa nga dorong ra anang pomoloyo ay ang India.

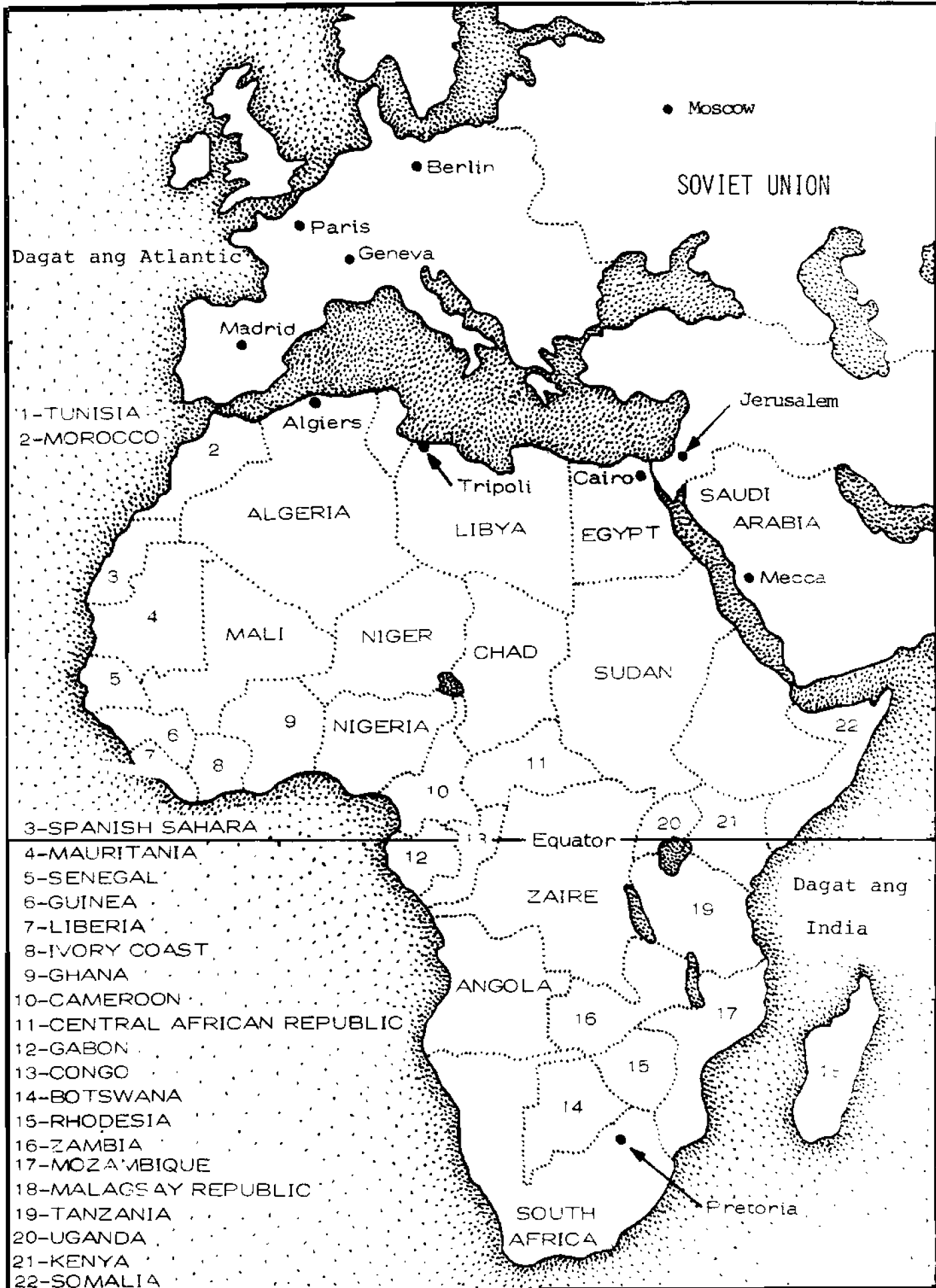
Sa ulut ang China kag ang maistan nga ginarian ang Nepal makikita ang pinakamataas nga bolid sa kalibotan. Anang aran ang bokid nga dia ay Everest. 9,000 ka mitros anang kataas kon sokatun alin sa anang tupung ang dagat asta sa anang ibabaw gid ang bokid. Ang sangka kilometro 1,000 ka mitros. Gani kon makasokat kaw 9 ka kilometro alin sa logta paibabaw maman dan anang kataas ang bokid nga Everest. Masyado kalisud ang magsaka sa bokid nga dia tungud nga masyado karamig doto sa ibabaw.

Sa kasalupan kampi ang nasyon ang India makikita ta ang nasyon nga Saudi Arabia. Digi sa logar nga dia makikita ang logar nga ginatawag Mecca nga kon para sa mga Muslim dia nga siudad sagrado gid. Gani ang mga Muslim digi sa Pilipinas gusto nanda nga magayan sa Mecca ay kon makaayan sanda doto maging 'Hadji' sanda run. Sarang sanda run kapamudungan ang poti, kag ginataod sanda andang kapario nga mga Muslim ay kakita sanda run anang siudad ni Mohammed kag ang "Kaaba". Ang Kaaba nga dia mamamang ang bantog nga logar nga ginasinamban ang mga Muslim.

Sa mapa nga dia digi ta ra makikita ang logar nga ginatawag nga Europa (Europe). Ang iba sa mga nasyon nga sakup ang Europe ay Francia (France), Englatira (England), Alimania (Germany), Italia (Italy), kag Grecia (Greece). Ang bantog nga siudad ang Roma (Rome) ay makikita sa Italia. Kag digi sa Roma nga dia nagaoli ang papa nga mamamang ang pinakapono nga manogdomara ang mga katoliko kag mga pari.

Makikita ta ra digi sa Europe ang nasyon nga ginatawag nga Espania (Spain). Digi nagaralin ang mga Espanyol.

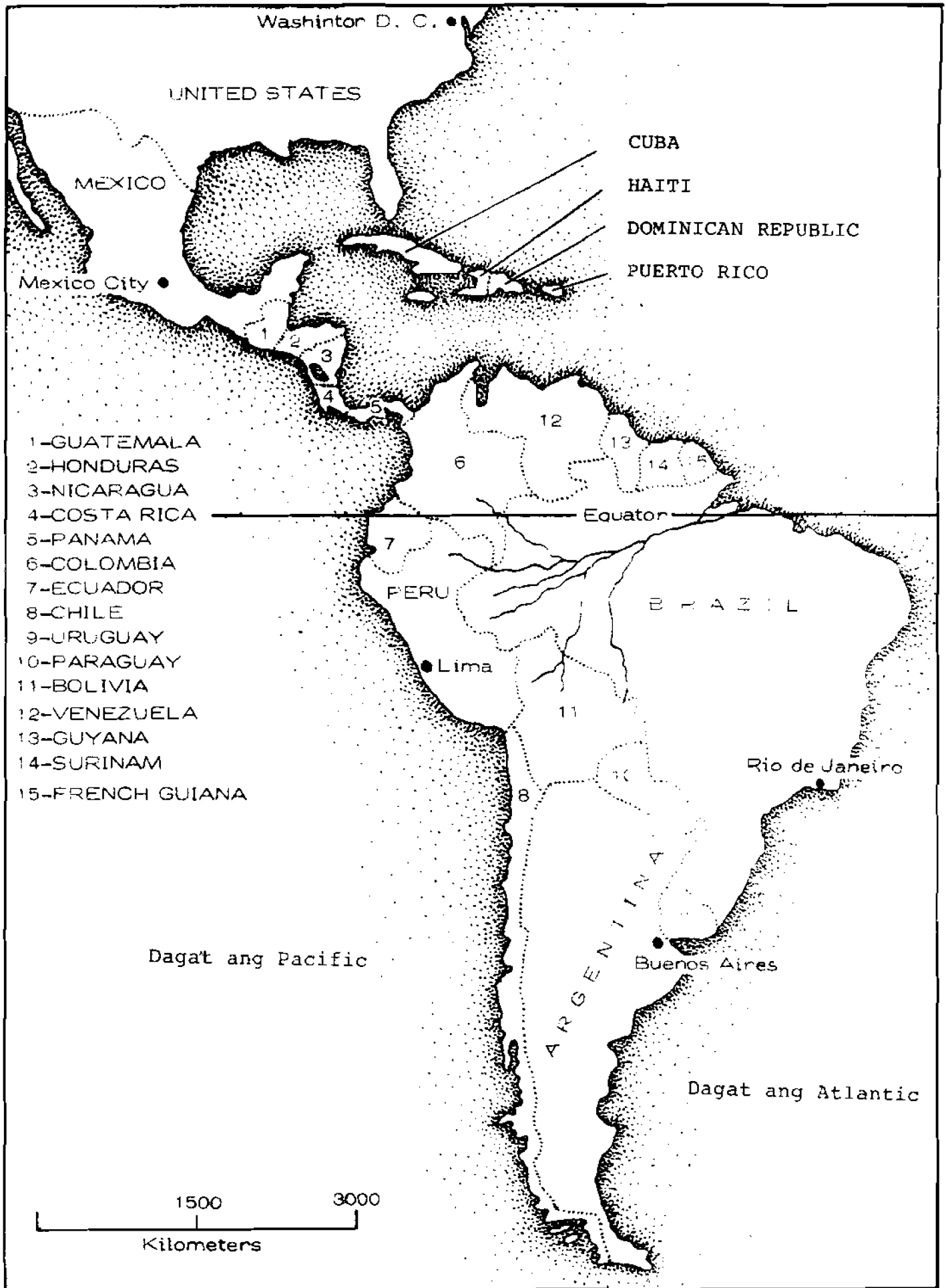
Ang Europe mamamang anang ginalinan anang mga kaolang-olangan nga mga Amirikano. Sari-sari anang mga ambal andang mga kaolang-olangan nga dia, piro dadi Inglis run andang ginagamit nga ambal.

Sa mapa nga dia digi ta makikita anang nasyon ang Africa. Maman dia ang logar nga ginalinan ang mga tao nga maitum. Kon nakita nindo ang mga soldado nga Amirikano nga mataraas piro mairitum, dan andang mga kaolang-olangan doto nagaralin sa Africa. Ang ona may mga tao nga nagaparandakup sa Africa, pagkatapos ginadara nanda sa America andang mga nagkaradakup kag ibaligya bilang mga oripun. Kag maman dan nga doro ang mga nigro sa America dadi, ay pagkatapos nga ginpamolyawan sanda run, maistan lang ang nagbaralik sa Africa. Kag ang mga nagbaralik, dadi dian sanda nagaoroli sa Liberia.

May mga nasyon sa Africa nga marapit sa Equator nga andang klima pario ra sa atun klima digi sa Pilipinas. Ang Equator nga dia makikita lang sa mga mapa. Dorong oran kag masyado kainit sa mga nasyon nga marapit sa Equator ay nagaatobang gid sa adlaw.

May mga logar da sa Africa nga masyado kainit ay talagsa lang gid nagaoran. Dia nga mga logar ay ginatawag nga disirto kag masyado gid kalaka ang nagaoroli doto. Ara gid may nagatobo nga mga tanum sa mga disirto nga logar ay talagsa lang gid nagaoran. Ang mga nasyon ang Algeria, Libya kag Egipto masyado kainit nga mga logar. Ang mga logta doto ginatawag nga Disirto ang Sahara.

Kag kon magalin kita sa Europe kag sa Africa kag magtabok sa dagat nga ginatawag Atlantic, atun maabot nga logar ay ang America. Ang ona gid tana nga nagtabok sa dagat nga dia ay si Luif Erikson. Garing ara maulami ang iba sa Europe. Sa malawig nga mga tinoig ara may nakaulam nga may logar nga America.

Ang toig 1492 si Christopher Colombos nagtabok sa dagat ang Atlantic kag ang ona nga logar nga anang ginpondoan ay ang Isla ang Hispaniola. Dadi dia nga logar ginatawag nga Dominican Republic.

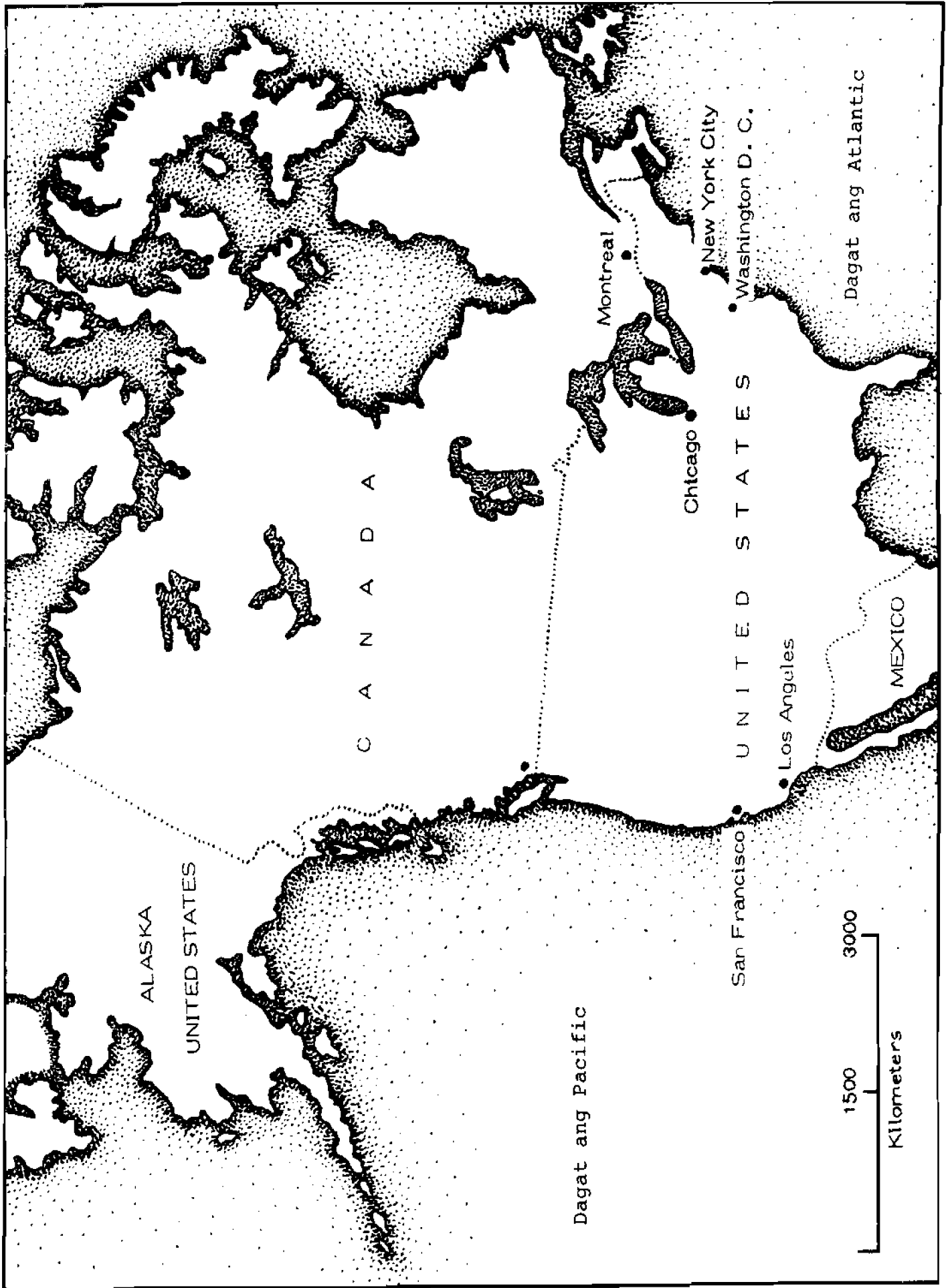
Mabaul nga logar ang America kag doro nga mga nasyon anang sakup. Anang nasyon ang mga Amirikano nga atun nakikilala digi sa Pilipinas ay ginatawag nga United States. Piro bukun lang dan ang America.

Ang malapad nga logar digi sa mapa nga dia ay ang South America. Digi sari-sari ra ang mga nasyon. Ang pinakamabaul gid nga nasyon nga atun makikita ay ang Brazil. Andang ambal ang kadoroan doto ay Portuguese, piro sari-sari pa ra gid anang mga ambal ang mga tao doto nga ginatawag nga Indian. Dia nga mga tao sa talonan nagaoroli, marapit sa soba ang Amazon.

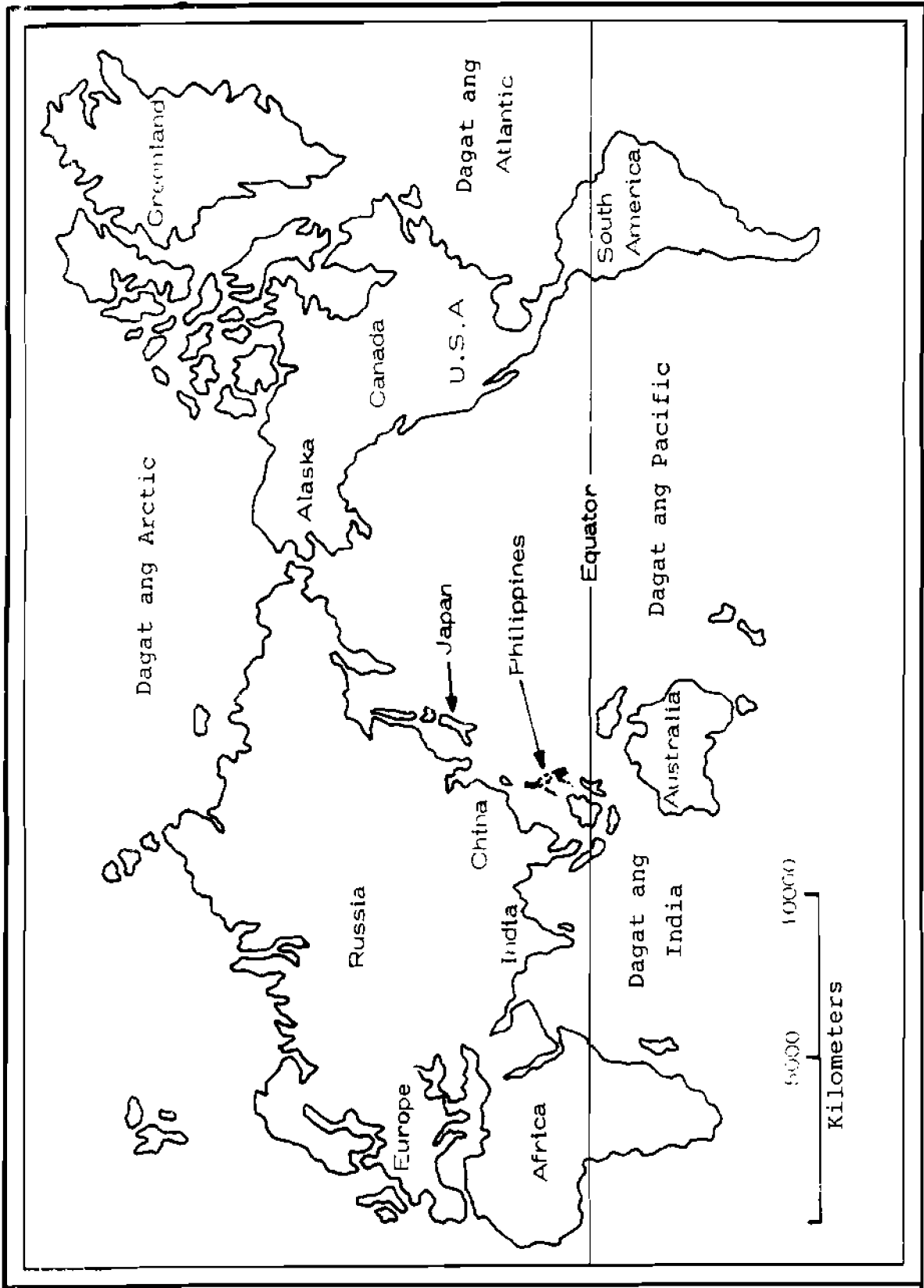
Sa iba tana nga mga nasyon pario sa Venezuela, Colombia, Ecuador, Peru, Chile, Bolivia, Paraguay, Uruguay, kag Argentina, andang mga ambal ay Espanyol. Midio pario sanda kanatun digi sa Pilipinas, tungud nga ang naona nga mga tao alin sa Europe nga nagarabot doto kananda mga Katsila. Gani ginsakup sanda ra ang Espanya (Spain). Piro sa kaboayan ginbatokan nanda ang mga Katsila kag ang ori andang logar naimo nga bagong nasyon.

Ang magamay nga logar sa tunga ang America Sur (South America) kag Estados Unidos (United States) ay ginatawag nga Sintral America (Central America). Ginatawag nga Sintral America tungud nga dia ay sa tunga ang South America kag North America. Sa Panama, ang mga Amiricano nagimo kanal agud sarang makaagi ang mga bapor. Ang ara pa maimo ang kanal sa Panama, ang mga bapor kinanglan gid nga maglibot sa South America kon alin sanda sa dagat Atlantic kag nagapaayan sa dagat Pacific. Kag dia masyado gid karayu nga riliboton. Piro dadi tana sarang sanda run makaagi dian sa kanal.

Ang nasyon ang Mexico kilala digi sa Pilipinas tungud nga ang ona ang Mexico sanda ang Pilipinas pario nga sa idalum ang mga Katsila. Ang ona may mga sakayan ang mga Katsila nga nagabiyai sa Pilipinas kag Mexico. Maman dan nga may mais kita ay dia doto nagaralin sa Mexico. Kag maman dan nga may mga mangga ra sa Mexico tungud nga digi kanatun nagaralin. Andang tawag sa mangga doto ay Mangga Manila.

Ang malapad nga logar digi sa mapa nga dia ay North America. Ang darwa ka nasyon digi, Estados Unidos (United States) kag Canada. Ang ona pa gid, ang darwa ka nasyon nga dia pario nga sakup ang England. Piro ang toig 1776, ang mga tao sa Estados Unidos nagbatok kontra sa gobyirno kag napyirdi nanda ang mga soldado ang England. Gani mamam dato ang timpo nga naging bago nga nasyon kag gintawag nanda nga United States of America. Boay run dato natabo. Ang Canada tana ara magpangontra. Piro dadi anang mga pomoloyo ang Canada, England kag United States magaramigo nga mayad. Anang ambal ang mga tao sa Canada kag sa United States ay Inglis ra. Piro sa Canada tana may mga tao nga andang ambal French ay ang ona nga mga pomoloyo doto alin sa France.

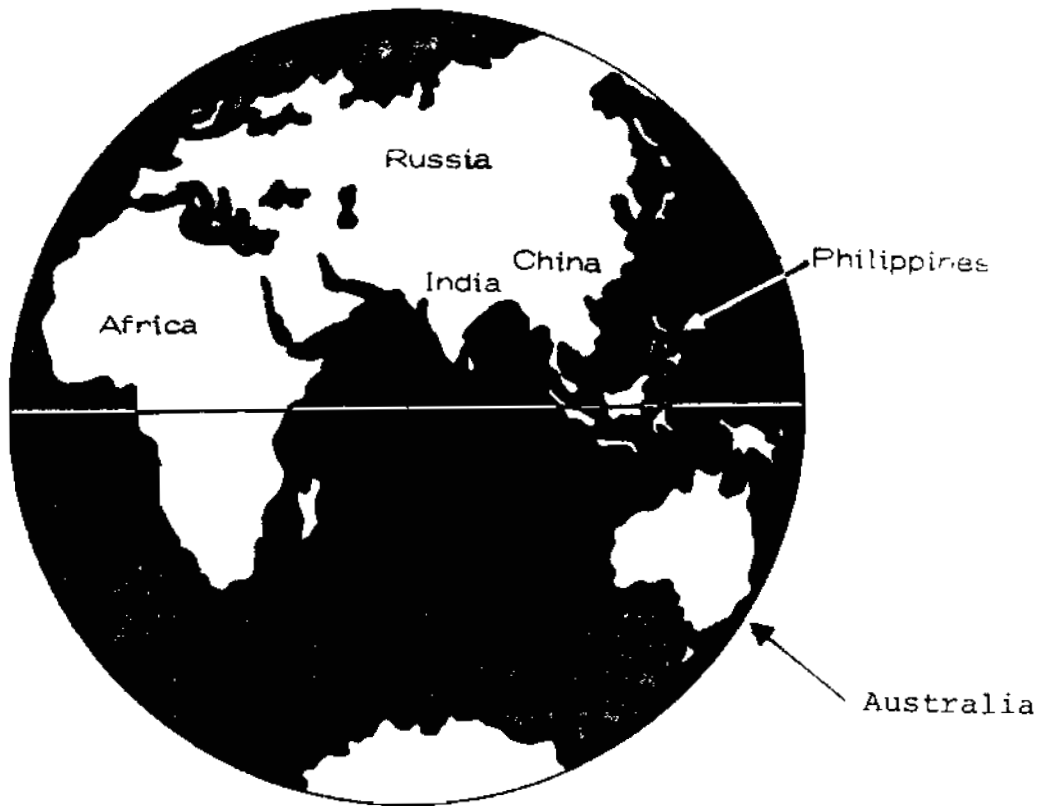
ANG ATUN KALIBOTAN

Ang mapa nga dia nga digi sa wala ay anang mapa ang bilog nga kalibotan. Masyado kabaul ang atun kalibotan. Kon maglibot kita sa kalibotan nga dia bali 40,000 ka kilometro atun mapanawan.

Ang ona nga timpo, ang mga sakayan nga nagabiyai sa America alin digi sa Pilipinas, tatlo ka bolan andang biyai bago makaabot. Piro dadi, kon magsakay kaw sa jet plane, 20 ka oras lang abot ka run sa America. Naulaman nindo kon basi? Tungud nga ang jet plane masyado kadasig.

Digi sa kalibotan nga dia, ang dagat mas malapad kaysa logta. Piro mayad dia tungud nga kon bukun malapad, malilisudan kita nga mayad sa tobig. Kag maimo nga talagsa lang ang oran kag indi kita makatanum. Maman dan nga pirmi digi nagaoran sa Pilipinas ay nalibotan kita ang dagat.

Maaram atun Dios. Ginimo na ang oran kag angin nga tama-tama lang. Kag ginimo na ra nga tama-tama lang ang kainit kag karamig digi sa kalibotan.

Ang Atun Kalibotan

BASI NAULAMAN TA NGA ANG KALIBOTAN
BILOG?

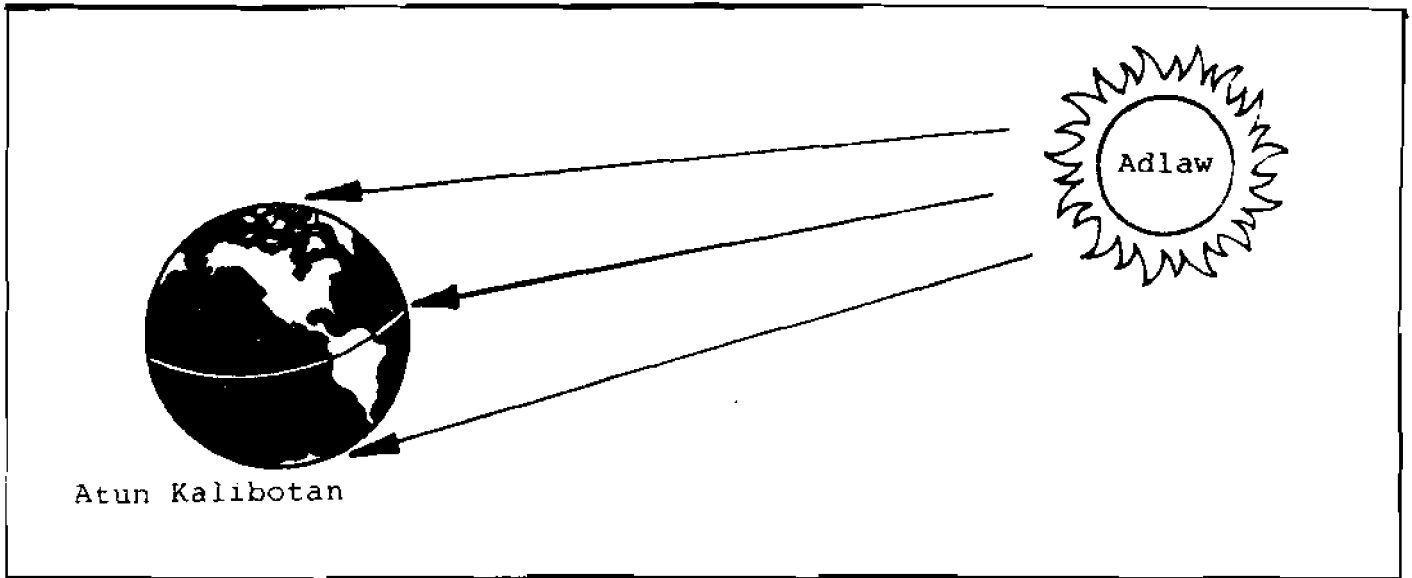
Ang ona, anang pagsarig ang mga tao ang kalibotan pario sa pinggan nga sa binit maimo nga maolog ang tao. Kag kon maolog ron gani sigi run lang anang paidalum asta kon sano.

Piro dadi naulaman ta run nga ang kalibotan bilog tungud nga kon may iroplano gani nga maglupad paayan sa mororan kag sigi-sigi lang anang lupad, anang abotan ay anang ginalinan ra nga logar.

Ang Disyembre 1968 may mga tao nga nagsakay sa sarakayan nga ginatawag nga rocket, kag nagayan sa bolan. Kag nakita nanda ang kalibotan nga andang ginalinan. Sono kananda ang kalibotan pario sa bola nga mabaul.

Ona gid nga nadiskobri ang mga tao nga ang kalibotan bilog ay datong maglibot anang mga sakayan ni Magellan sa bilog nga kalibotan. Pagalin nanda sa Espania, naglayag sanda paayan sa Dagat ang Atlantic bago sa Dagat ang Pacific. Piro pagabot nanda digi sa Pilipinas, si Magellan pinatay ni Lapo-lapo nga Dato ang Cebu. Pagkatapos, nagpadayon layag anang mga kaiban ni Magellan. Sa Dagat ang India sanda nagagi. Pagkasaylo nanda sa loyo, ang dagat ang Atlantic ruman andang ginabotan. Gani nagpalayag sanda run lang pabalik sa Espania nga maman ang logar nga andang ginalinan.

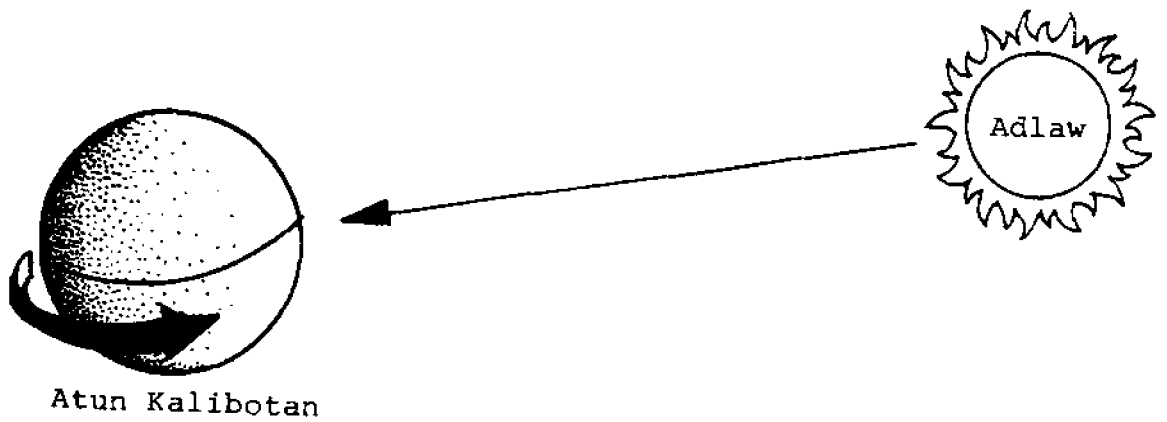
Gani naulaman ang mga tao nga ang kalibotan gali bilog, tungud nga sarang kita kapalayag nga pontaryàun ta lang ang mororan kag sa kaboayan maabot ta ruman ang logar nga atun ginalinan.

ANG PINAKAMASANAG NGA BAGAY SA LANGIT

Ang adlaw nga nagasanag sa langit maman ang bitoon nga pinakamarapit digi sa kalibotan nga atun ginaolian. Ang adlaw masyado kabaul kag masyado kainit nga kalayo doto sa ibabaw. Ara may makaparapit nga indi maglopok kag matonaw.

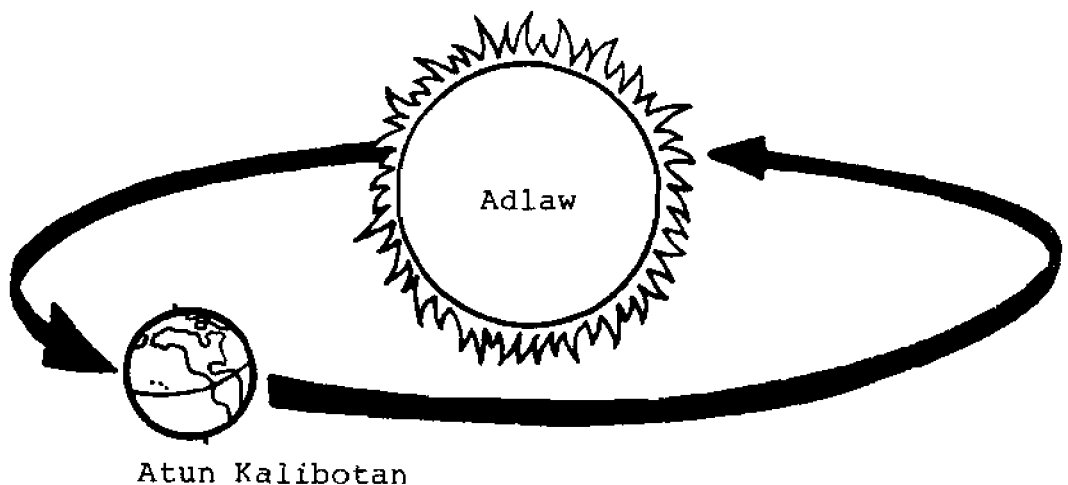
Piro bisan ang adlaw nga dia maman ang pinakamarapit nga bitoon digi sa kalibotan, masyado pa ra gid karayu kanatun. Kag maman dia nga anang init nga nagaabot digi kanatun tama-tama lang gid agud nga indi kita maiwan sa ramig kag tama-tama ra lang nga magtaw kasanag kanatun digi sa kalibotan. Anang karayu ang kalibotan sa adlaw mga 148 ka million ka kilometro. Ara gid may magtobo okon maboi nga mga butang digi sa kalibotan nga dia kon bukun sa anang sanag kag sirak ang adlaw.

ANG KALIBOTAN NGA DIA ARA NAGATADUNG

Kag tungud nga ang kalibotan nga dia masyado kabaul, indi ta makita kag indi ta ra mabatyagan kon nagaiwan. Atun pagsarig ara gid nagaolag.

Tatlo ka butang anang ginaimo ang kalibotan nga dia. Ona, ang kalibotan nga dia nagatuyub pario sa kasing. Ikarwa, ang kalibotan nga dia nagalibot sa adlaw. Kag ikatlo nga anang ginaimo mintras nagatuyub kag nagalibot sa adlaw, midio nagalotaw sa langit kaiban ang adlaw kag ang iba pa nga mga planita.

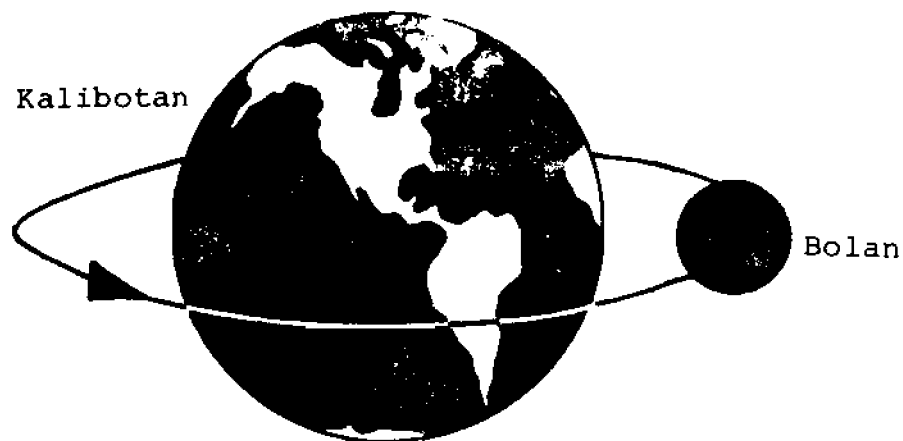

Ang sangka pagtabo anang tuyub ang kalibotan nga dia ay sangka adlaw may sangka gabi. Sa anang pagtuyub ang kalibotan nga dia kon makasintar kita nga nagaatobang sa adlaw, dan adlaw digi kanatun, piro kon napabutang kita sa loyo, dan gabi.

Sangka toig bago magtabo anang paglibot ang kalibotan sa adlaw. Mintras nagalibot ang kalibotan nga dia sa adlaw, anang posision balasbas. May mga bolan nga kon kaisan may parti sa kalibotan nga marapit sa adlaw kag kon kaisan marayu ra sa adlaw. Maman dia nga kon kaisan tigrininit kag kon kaisan tigraramig.

Ang kabangdanan kon basi nga ang kalibotan ara gid nagaparayu okon nagaparapit sa adlaw ay may ginatawag nga bato-balani. Maman dia nga ang bolan kag ang iba pa nga mga planita ara gid nagaoman andang ginaagian.

Atun Kalibotan

ANG KALIBOTAN KAG ANG BOLAN

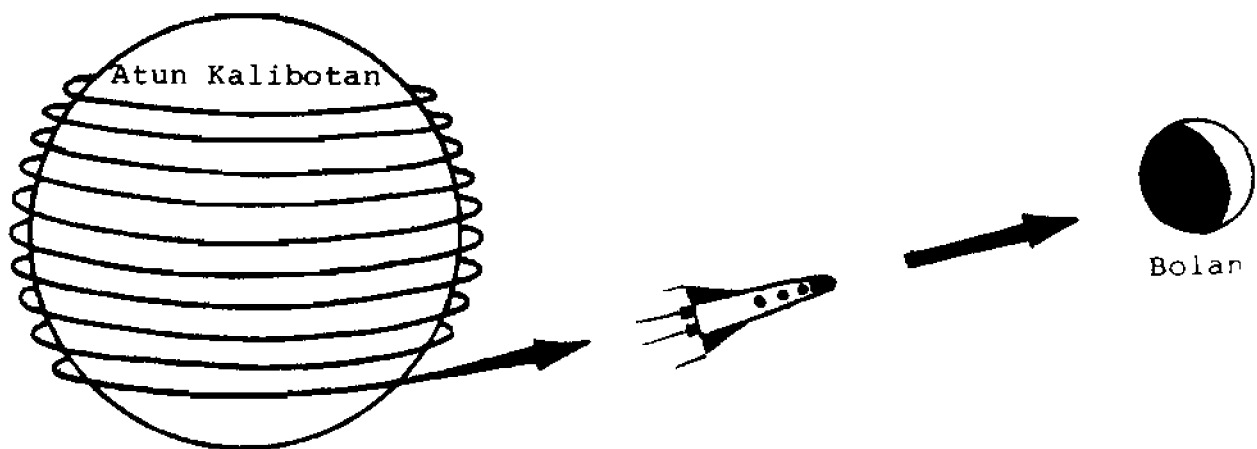
Digi sa litrato nga dia atun makikita anang kabaul ang kalibotan nga atun ginaolian kon ikomparar sa bolan.

Ang bolan nga dia bilog da, kag nagalibot sa kalibotan kaisara sangka bolan. Kon magsanag gani ang bolan nakikita ta ra nga nagasalup sa kasalupan. Piro bukun matood nga ang bolan anang dalagan paayan sa kasalupan. Ay ang matood tana ang bolan nagadalagan paayan sa mororan. Ang kabangdanan kon basi nga midio sa kasalupan nagapaayan ay tungud sa anang tuyub ang kalibotan. Ang kabangdanan ra kon basi makakoon kita nga paayan sa mororan anang dalagan ang bolan tungud nga kada sirum kon magsanag run gani ang bolan sari-sari nga logar anang ginaalinan tungud nga nagarapit nga nagarapit sa mororan.

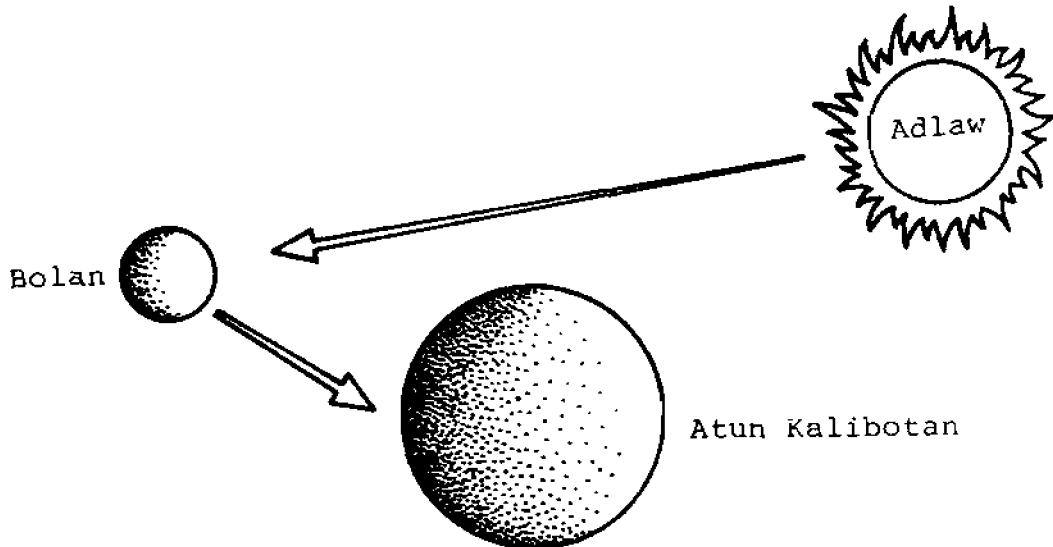
**ANG BOLAN MAMAN ANG PINAKAMARAPIT NGA
PLANITA DIGI KANATUN**

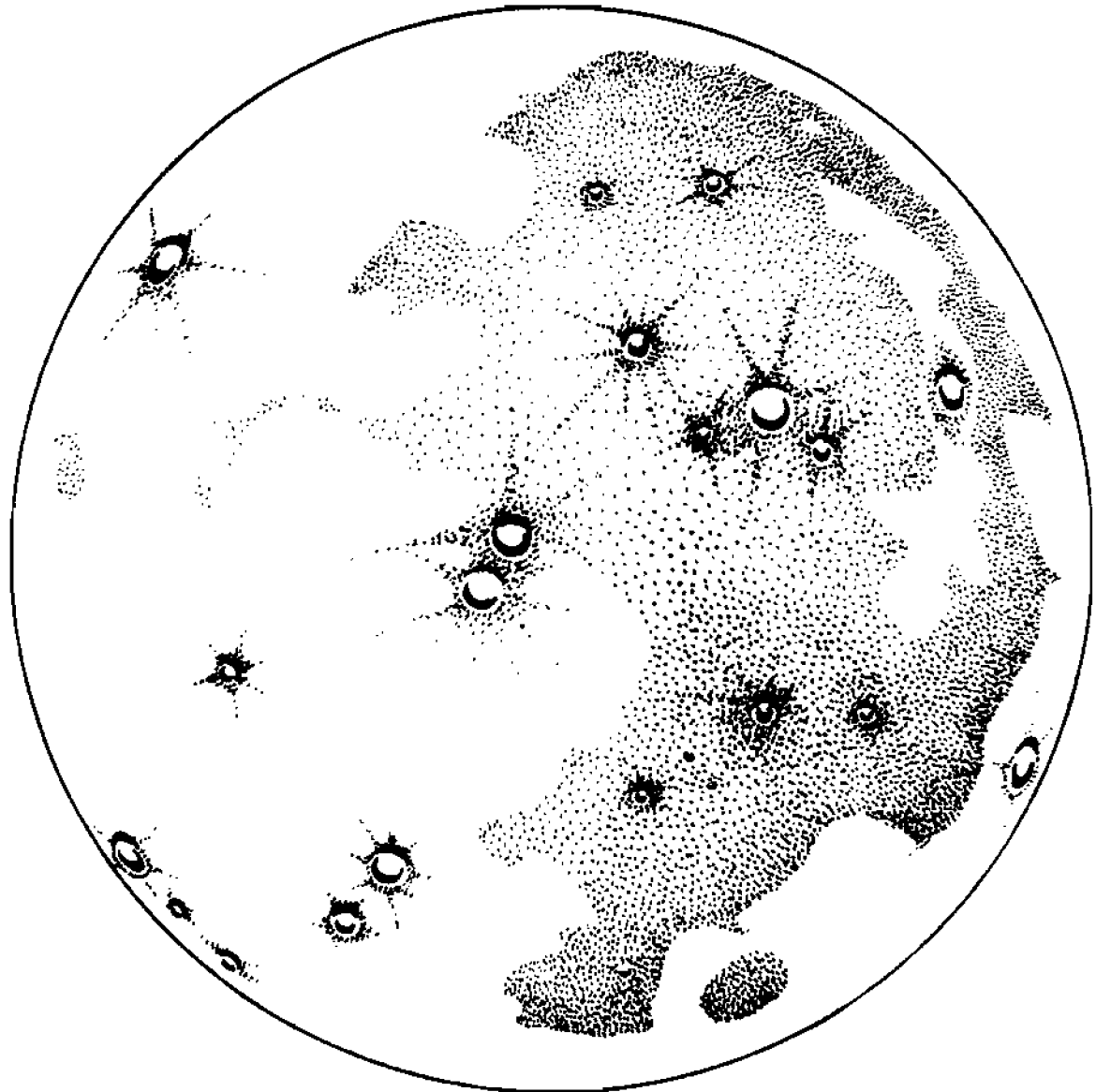
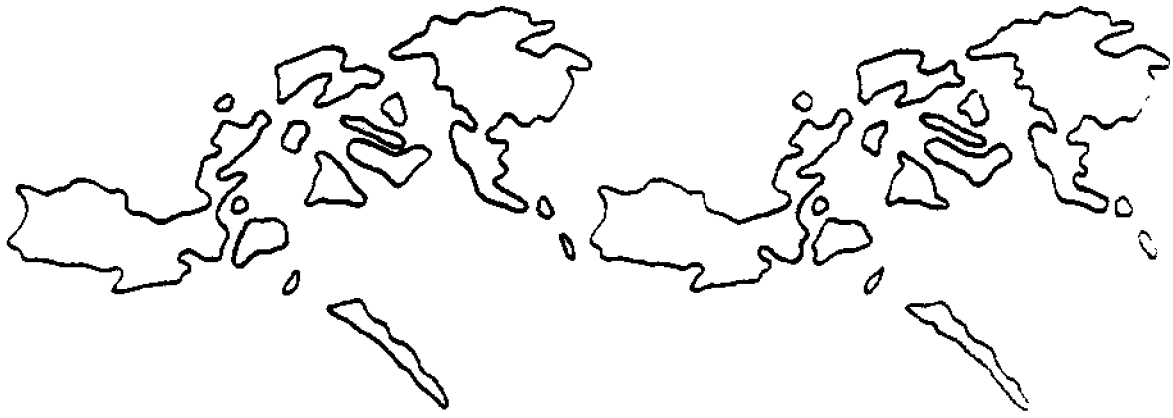
Sa tanan nga nagasaranag sa langit, ang pinakamarapit gid digi kanatun ay ang bolan.

Kon liboton mo ang kalibotan kanapolo, maman dan anang karayu ang bolan alin digi kanatun.

Tungud nga anang sanag ang adlaw
nagaigo sa bolan mahan dan nga ang bolan
nagasanag. Pario bala sa salamin nga kon
masirakan kag kon magparapit kaw, anang
sirak ang salamin magalanyag ra kanimo.

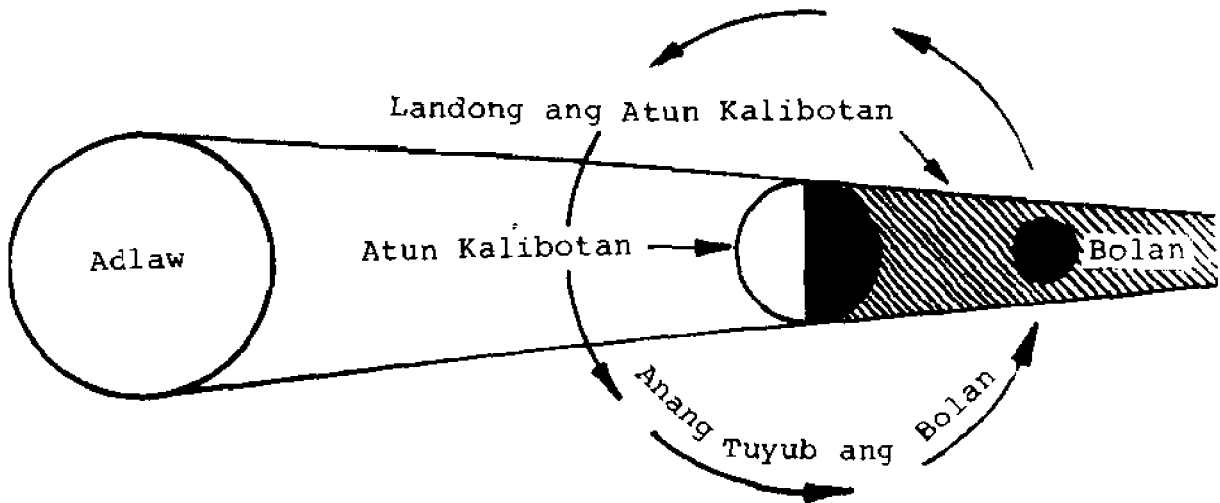
ANO KABAY ANG DIAN SA BOLAN?

Kon sulungun ta ang bolan midio sa bilog nga bato nga mapoti nga nagakidlab nga may nagatombok-tombok nga itum. Kon sulungun ta midio patag, piro kon sulungun ta sa tiliskopio, bukun gali. Dorong mga madalum nga mga bo kag doro ra ang mataraas nga mga timpas kag mga bokid. Doto sa bolan ara gid angin kag ara ra gid tobig. Ara ka gid may makita nga nagatobo doto. Ang bolan mamara gid kag ara gid tanum okon mga sapat doto nga maboboi.

Ang bolan maistan nga mayad kaysa kalibotan nga atun ginaolian. Kag digi gani sa litrato nga dia makikita ta kon atun ikomparar. Kon sokatun ta anang kalapad ang bolan, pario lang sa anang kalabug ang Pilipinas kon dobliun.

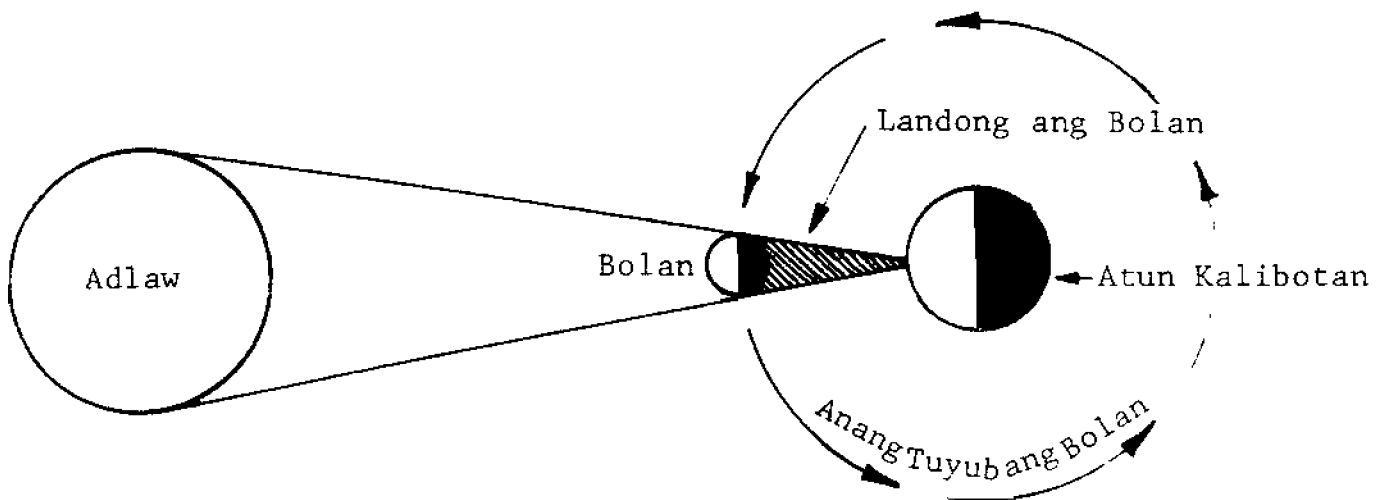
IKLIPSI

Kon atun kalibotan nga dia magagi sa ulut ang adlaw kag ang bolan, magadulum sa bolan, tungud nga anang anino ang kalibotan maman ang nagaigo sa bolan. Dia maman ang ginatawag nga iklipsi ang bolan.

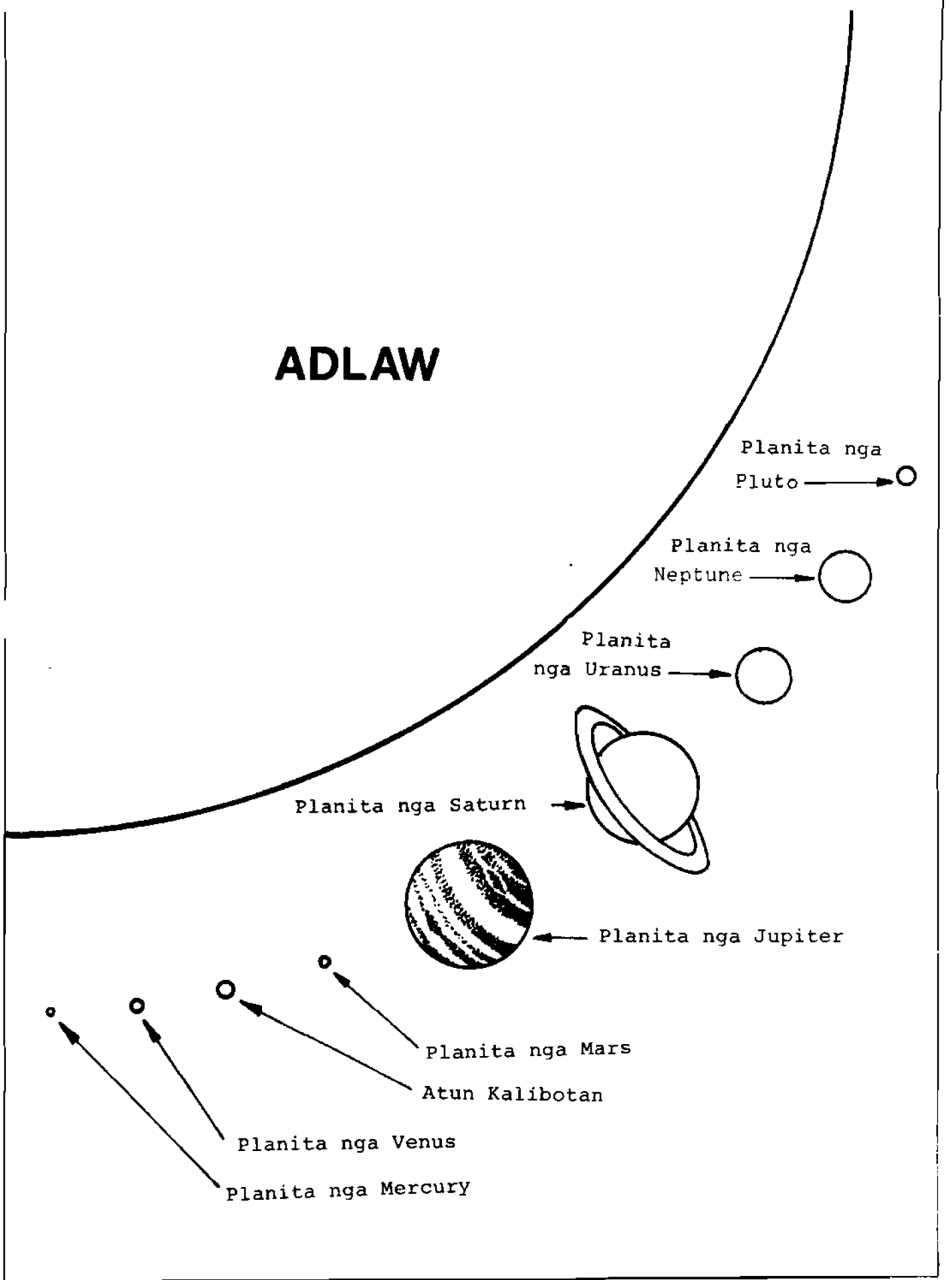
Iklipsi ang Bolan

Kon nagaagi ang bolan sa anang ulut ang kalibotan kag ang adlaw, indi ta makita ang adlaw tungud nga nalipudan ang bolan. Maman dia ang ginakoon nga iklipsi ang adlaw.

Iklipsi ang Bolan

ADLAW

ANANG KABAUL ANG ADLAW KON IKOMPARAR SA IBA NGA MGA PLANITA

Siam ka planita ang nagalibot sa adlaw. Kag ang mga planita nga dia sari-sari anang kabaul.

Ang adlaw masyado gid kabaul kag bisan darapunun pa ang siam ka mga planita nga dia, masyado pa ra gid kaistan kon ikomparar sa anang kabaul ang adlaw.

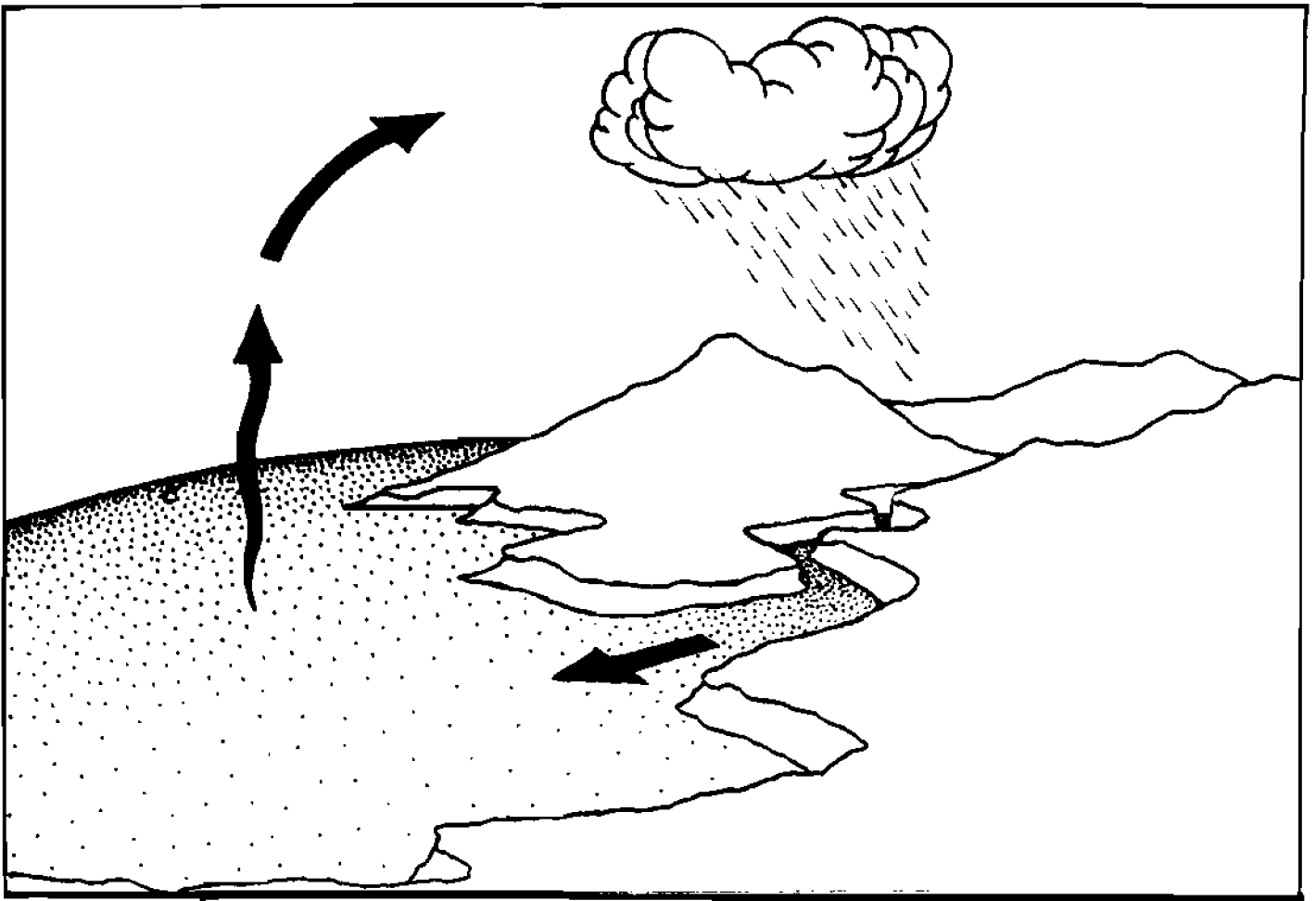
Ang pinakamaistan gid sa mga planita ay ang Mercury. Maman dia ang pinakamarapit gid sa adlaw.

Ang pinakamarayu gid nga planita sa adlaw ay ang Pluto. Masyado gid dia karayu kanatun. Abi kon may masakayan kita paayan doto nga anang kadasig sobra 10 ka kilometro kada sigondo, sobra 17 ka toig bago kita makaabot doto.

Ang Jupiter maman ang pinakamabaul sa mga planita. Anang kabaul ay mga sanlibo ka dobli ang kalibotan nga dia nga atun ginaolian.

Ang pinakamasadya gid sa mga planita ay ang Saturn tungud nga midyo sa may sorosingsing anang palibot kon sulungun.

Ang Venos bukun bitoon kondi isara ra sa mga planita. Tanan dia nga mga planita nagalibot sa adlaw.

SA DIIN NAGAALIN ANG ORAN?

Anang mga songaw ang mga soba kag mga dagat maman ang nagaimo nga galum. Piro ang mga songaw nga dia indi ta makita mintras nagaalin sa tobig. Kon magramig run doto sa ibabaw naiimo nga galum.

Ang galum ginadara ang angin. Kag kon kaisan, ang galum nga dia ginadara ang angin paibabaw gid sa logar nga ang angin maramig. Karon kon doto ron ang galum nga dia, ang mga mairintuk nga mga toro ang tobig nagabaraul kag nagaburugat. Kag kon ang angin indi run kadara, naolog digi sa logta. Kag maman dia atun ginatawag nga oran.

ANG KILAT KAG LINTI

Ang pagsanag golpi bago magpandagub maman atun ginatawag nga kilat. Kag ang kilat nga dia maman ang kabangdanan kon basi nagapangdagub.

Kon magpanggalum gani, nakikita ta kaisan ang kilat nga nagakororos-koros sa mga galum kag nagapaayan sa logta.

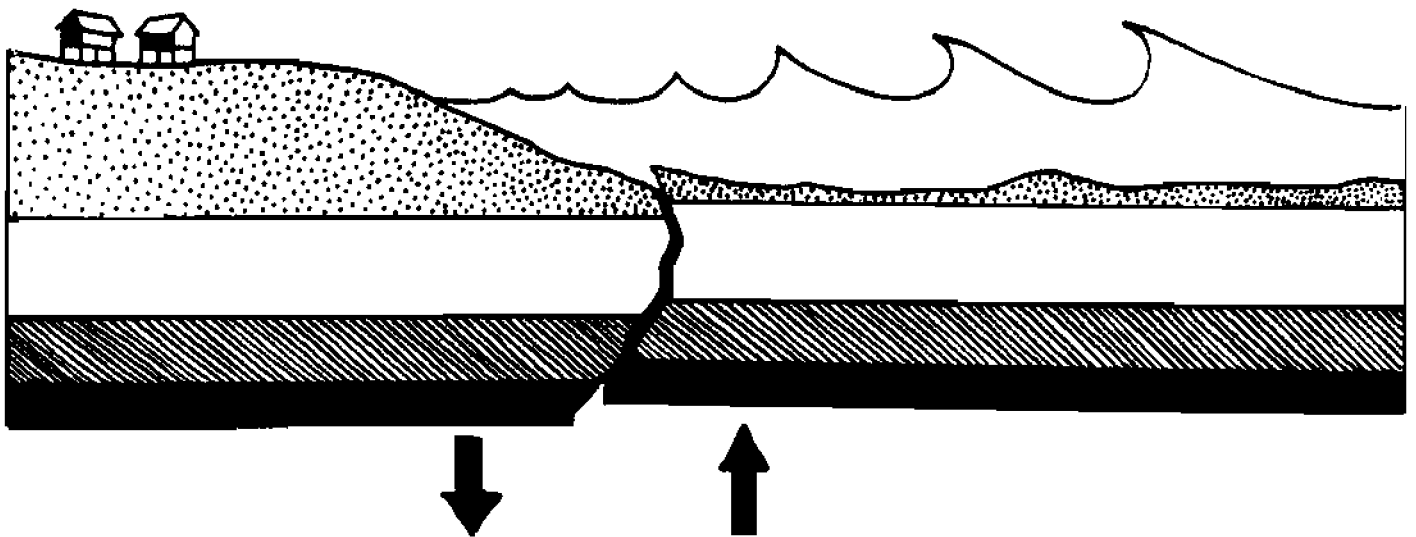
Ang kilat masyado kainit kag ang kabangdanan nga kon basi nagalopok, ay nagaigo sa maramig nga angin. Maman dia atun ginakoon nga nagapandagub.

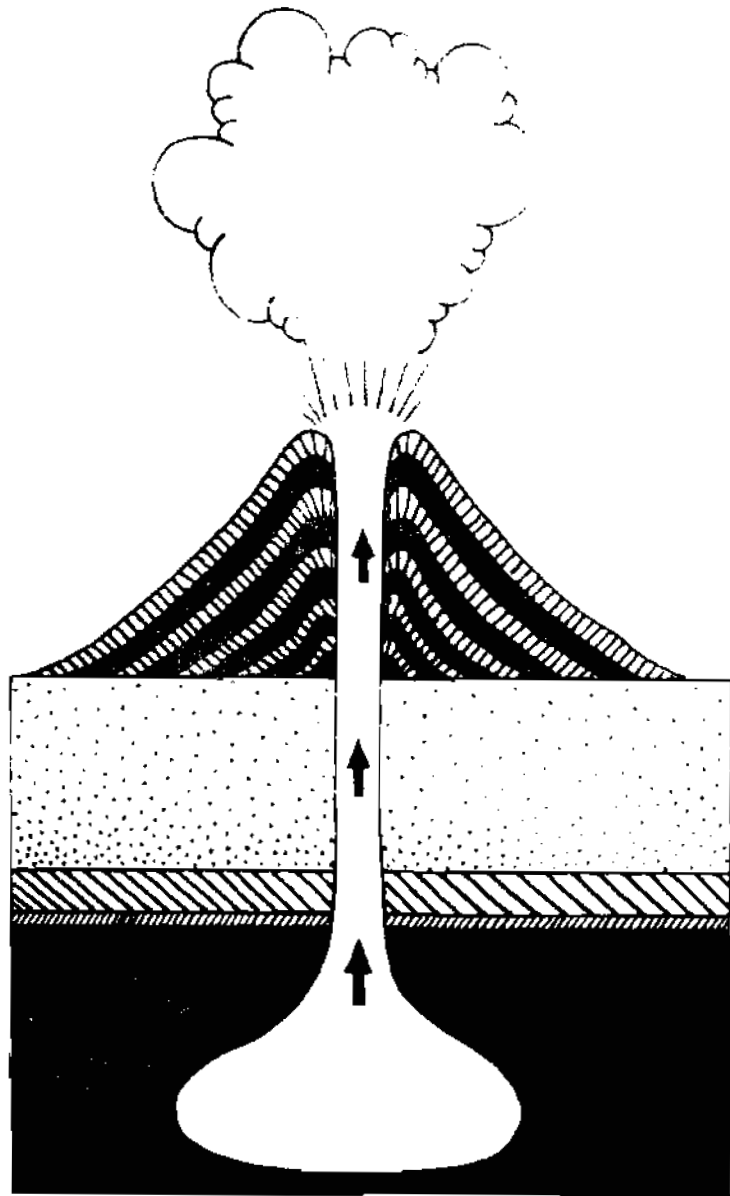
Ang kilat nga dia sanda ang dagub isara lang, ay ang dagub maman anang pinakatonog ang kilat. Maimo nga may dian nga mapamangkot nga, "Kon matood nga ang kilat maman da ang dagub, tay basi ara nagadungan ang kilat kag ang dagub?" Ang sabat maman dia: Ang kabangdanan kon basi ara nagadungan ang kilat kag ang dagub ay tungud nga maboay kaabot kanatun ang dagub nga pinakatonog ang kilat. Anang kadasig ang dagub mga 18 ka kilometro kada minotos. Gani kon alimbawa mga 9 ka kilometro anang karayu ang ginpandaguban, mga tunga pa sa minoto imong ulat bago mo mabatian ang dagub. Piro kon masyado karapit ang ginpandaguban, alos dungan lang gid ang kilat kag ang dagub.

BASI MAY MGA LINOG

Sa tunga ang kalibotan nga dia nga atun ginaolian masyado kainit. Ang init nga dia indi makagoa sa kadamulun ang bato, ay ang mga bato nga dia kon pira run ka gatos ka kilometro anang kadamul. Pagkatapos, natabonan pa gid ang logta sa ibabaw.

Gani tungud sa kainit nga indi makasongaw, mintras nagaboay, nagainit nga nagainit pa gid. Kag kon masyado ron gid kainit, ang mga bato nagaririka kag nagakarati pag ang midio mga bokid anang kabaraul, kag ginadol dayon ang init ang logta nga sa ibabaw. Maman dan nga nagalinog.

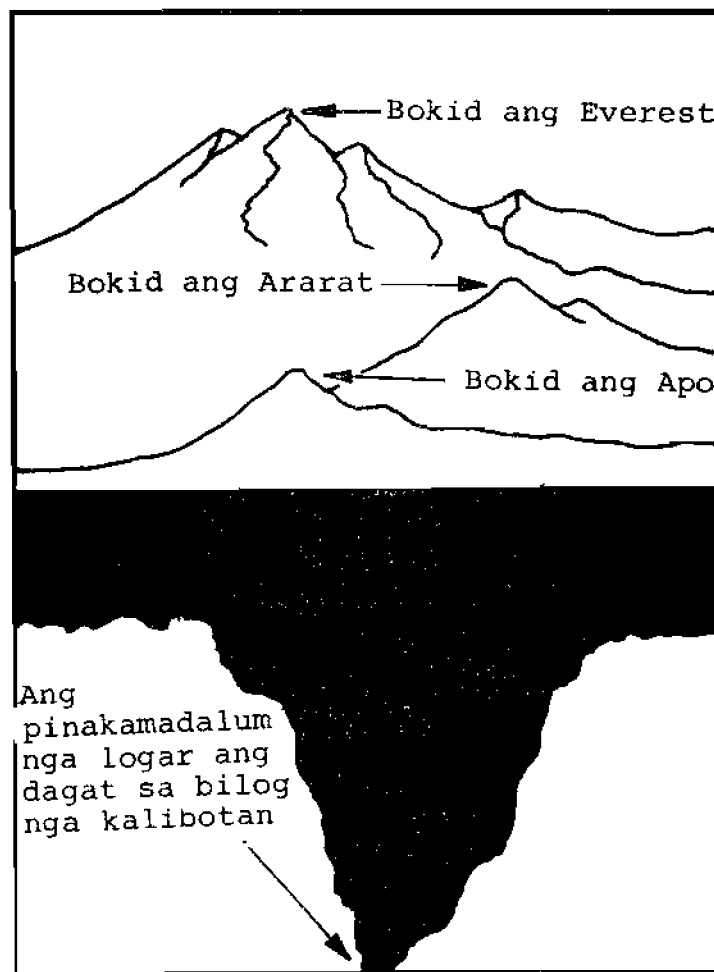

BASI MAY BOLKAN

Ang ona pa gid, ang kalibotan nga dia
masyado gid kainit, kag tungud nga masyado
gid kainit natonaw ang mga butang.

Pagkatapos ang mga pira ka libo ka toig, nagramig digi sa ibabaw. Kag tungud nga maramig run, amat-amat nga nagbilog ang mga butang kag naimo nga mga bato. Kag pagkalubas ang mga pira pa gid ka libo ka toig, ang mga bato nga dia nagdamul nga nagdamul asta magabot sa mga pira run ka kilometro anang damul. Kag tungud nga masyado ron gid kadamul ang mga bato, indi run makasongaw ang init nga natabonan doto sa idalum. Gani sa sobra run ang init doto sa idalum may porsia nga nagadol paibabaw sa mga bato. Kag sa sobrang init kag purus, ang mga bato nga dia nagaririka, kag pagririka ang mga bato nga dia, nagaimo nga mga bolkan. Doto nagalopok kag nagasongaw ang aso, kag nagagoa ra dayon ang tonaw nga laba nga masyado gid kainit. Kag kon maramig run ang laba nga dia nagaimo nga mga bato. Maman dan nga may bolkan.

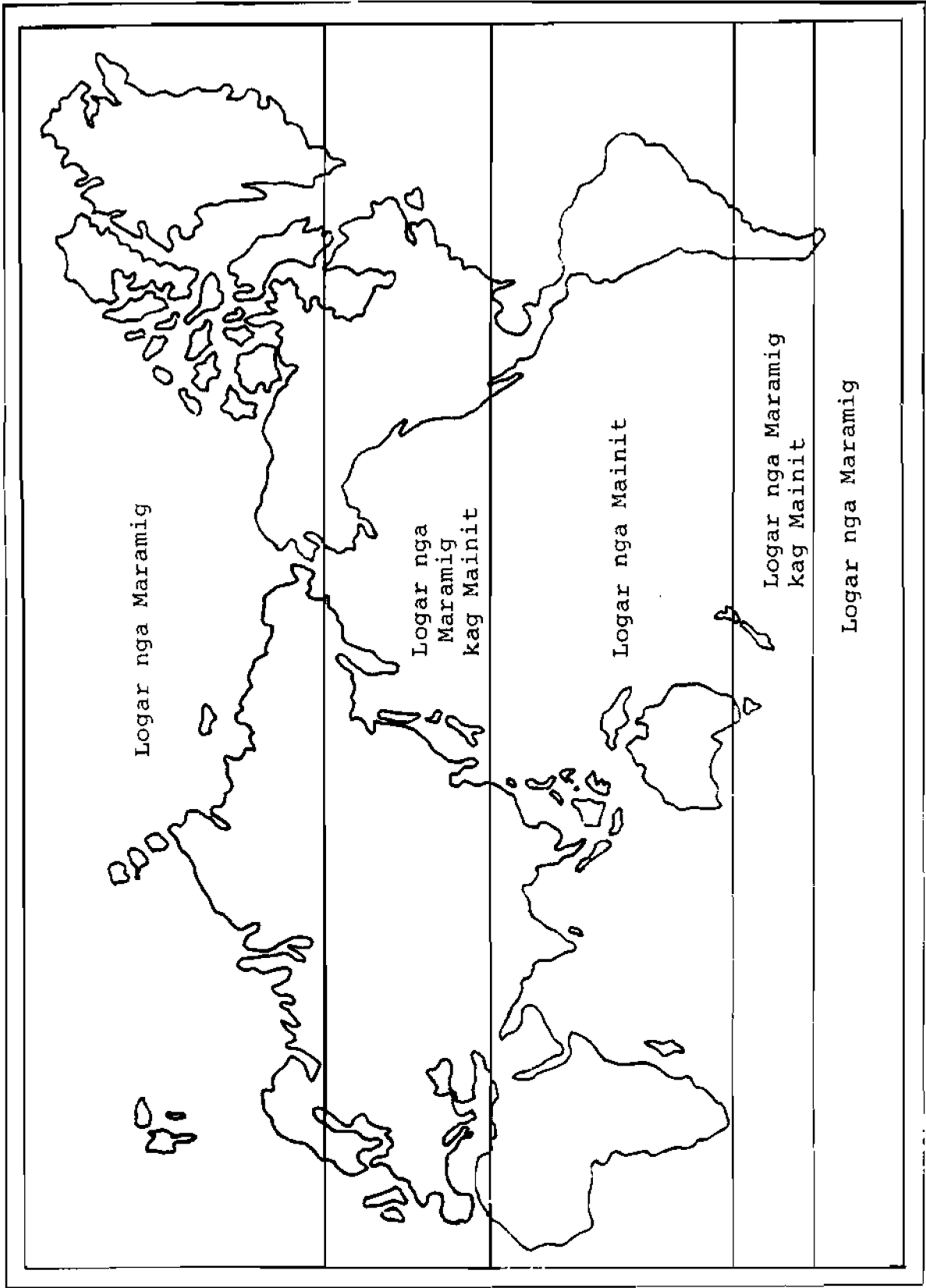

**ANANG KATAAS ANG MGA BOKID KAG ANANG
KADALUM ANG DAGAT**

Ang pinakamataas nga bokid digi sa Pilipinas ay ang bokid ang Apo sa Davao. Ang bokid nga Everest sa Nepal maman gid ang pinakamataas nga bokid sa kalibotan. Sa litrato nga dia makikita ta anang kataas ang bokid nga Apo kon ikomparar ta sa bokid nga Everest. Ang bokid nga Everest 9 ka kilometro anang kataas. Ang bokid nga Apo tana 3 ka kilometro lang anang kataas.

Ang bokid nga Ararat mataas da. Doto sa bokid nga dato nagsanglad anang arka ni Noe pagkaubas ang anaw.

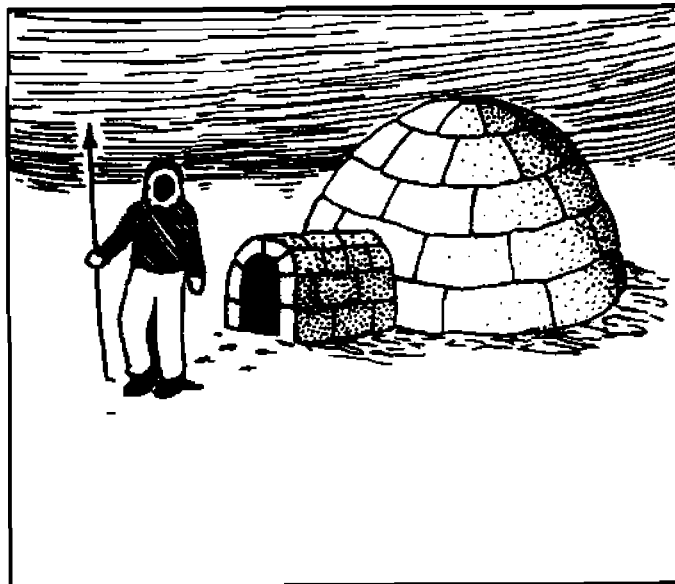
May mga tao ra nga nagsokat anang kadalum ang pinakamadalum nga dagat. Kag ang pinakamadalum nga andang nasokat bali 11 ka kilometro. Gani mas madalum ang dagat kay sa pinakamataas nga bokid.

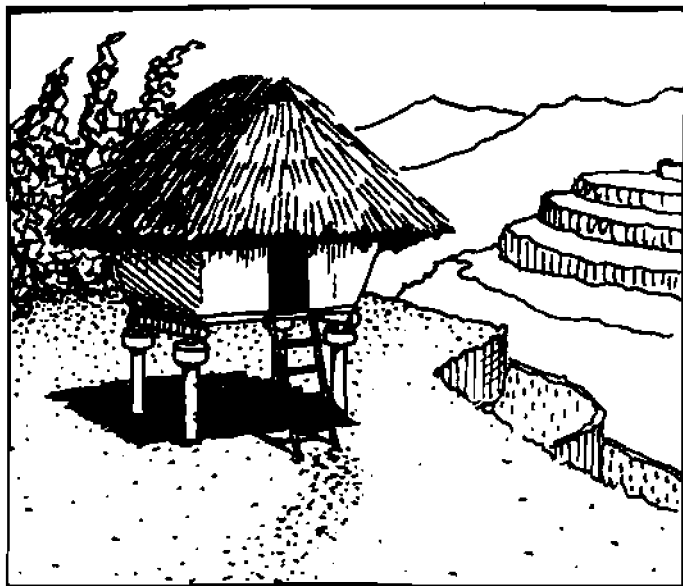

ANG KLIMA DIGI SA KALIBOTAN

Sari-sari ang klima kag timpo sa mga nasyon digi sa kalibotan. Digi sa mapa nga dia makikita ta nga may mga nasyon nga pirmi lang gid nga maramig. Kag may mga nasyon ra nga pario digi kanatun sa Pilipinas nga pirming mainit. May mga nasyon ra nga kon kaisan mainit piro kon kaisan maramig.

Ang pagimo ang mga balay sari-sari ra sa kada logar. Para sa mga Eskimos sa North America andang ginaimo nga balay yilo. Ay doto kananda ara mga kaoy tungud nga masyado karamig. Pagabot ang timpo nga maginit ang adlaw, andang mga balay natotonaw. Piro bukun malisud para kananda, tungud nga makaimo sanda ruman ang iba nga balay.

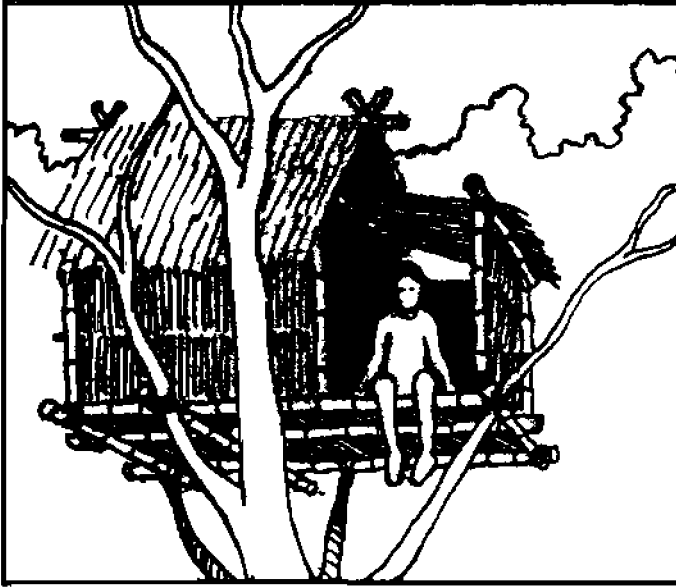

Ang mga tao nga nagaoroli sa mainit nga klima, bukun parario andang mga balay nga ginaimo. Digi makikita ta ra anang balay ang mga Ifugao sa bokid nga marapit sa andang taramnan. Kag makikita ta ra digi anang balay ang Tausog sa baybay mismo.

Sa Malaysia tana, ang mga ginatawag nga mga Sekai, andang balay sa ibabaw ang kaoy nga mataraas.

Sa Peru marapit sa soba nga Amazon, ang mga Indian nagaimo lang mga parasirongan tungud nga pirmi lang mainit doto kag ara nagabagyo.

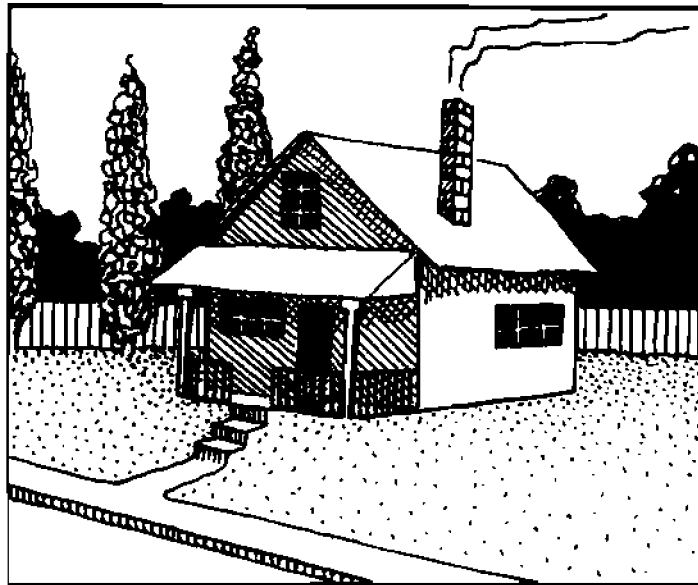
Sa Africa may mga tao nga mairintuk, ang tawag kananda ay pygmy (pigmi). Andang mga balay korokamalig lang, kag andang pinakaatup ay anang daon ang kaoy nga maralapad.

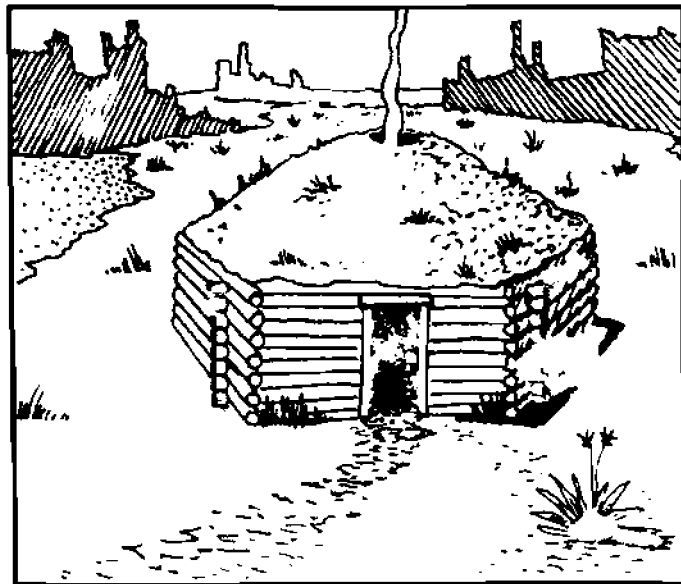
May mga tao sa sa Africa nga nagaimo andang balay sa lapok nga ginpatugas. Anang korti mabilog.

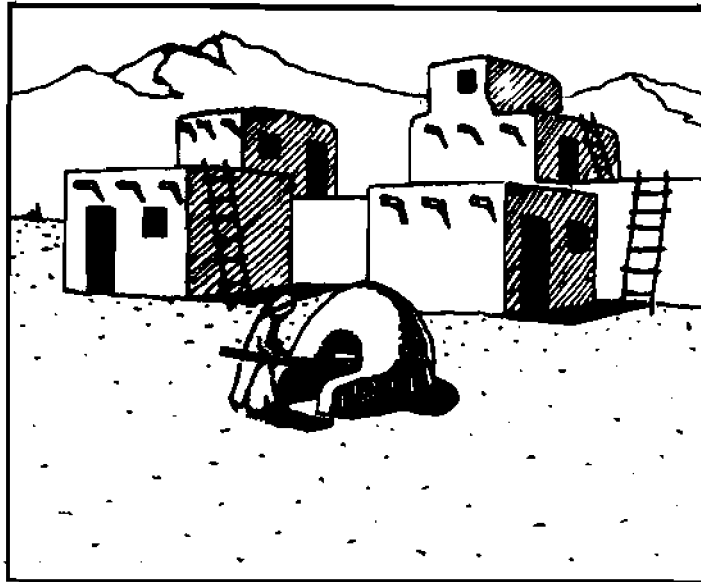
Sa Estados Unidos (United States) kag sa Canada kon kaisan masyado karamig kag kon kaisan masyado ra kainit. Kada Enero masyado karamig doto piro pagabot ang Julio masyado kainit. Gani andang balay kinanglan mabakud agud madali nga painitun sa sulud kon magabot ang tigraramig.

Sa America may mga Indian. Kag andang balay iba. Ang mga Indian nga Navajo, andang balay ay kaoy kag lapok nga ginpatugas. Anang pويرtaan andang balay ginapaatobang gid sa moraran tungud nga nagakoon sanda nga ang adlaw isara sa andang mga dios, kag maman dato andang paagi bilang pagtaod sa andang dios. Anang atup kag anang dingding andang mga balay madaramul ay kon kaisan masyado karamig.

Sa mga Indian tana nga Pueblo, andang balay midio hollow block kon sulungun, piro ginimo gali sa lapok nga ginpatugas. Andang mga balay nga dia mabarakud kag nagaabot sobra sanggatos ka dagon. Digi sa litrato nga dia makikita ta ang babai nga nagaloto ang tinapay sa dapog nga ginimo sa lapok.

Sa mga siudad, mabaraul kag mataraas ang mga balay. Digi sa litrato nga dia makikita ta ang 19 ka panalugan nga balay. Ang mga balay nga toladia ginimo sa siminto kag salsalun. Sa sulud ang mga balay nga toladia, may mga opisina, may mga tindaan, kag mga koarto nga ginaolian. Dorong mga balay nga pario dia sa Makati, Rizal nga marapit sa Manila digi sa Pilipinas.

